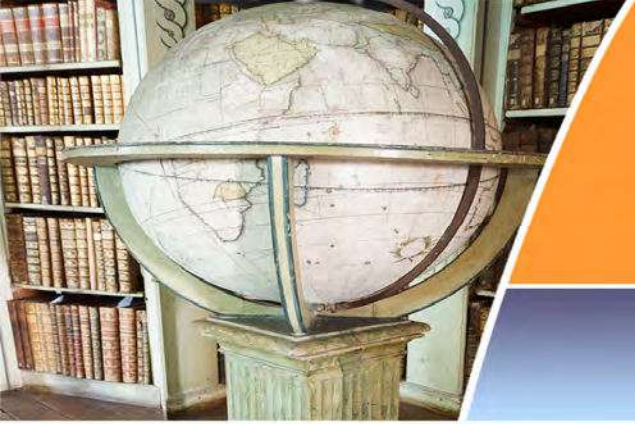

Mărturii tăcute

Situaţia patrimoniului arhitectural intr-o comunitate multietnică: Alba Iulia

Mărturii tăcute

Situaţia patrimoniului arhitectural într-o comunitate multietnică: Alba Iulia

DANIEL DUMITRAN
ANA DUMITRAN, VALER MOGA

Editura Altip
Alba Iulia, 2013

Volum apărut cu sprijinul CONSILIULUI JUDEȚEAN ALBA,
în cadrul proiectului PATRIMONIUL DE ACASĂ – PATRIMONIU ŞI EDUCAȚIE.

coperta: LUCIAN CRAIU
Creative Digital Design
www.cdds.ro

tehnoredactare: ANA DUMITRAN

Descrierea CIP a Bibliotecii Naţionale a României
DUMITRAN, DANIEL
Mărturii tăcute : situația patrimoniului arhitectural
într-o comunitate multietnică : Alba Iulia / Daniel Dumitran,
Ana Dumitran, Valer Moga. - Alba Iulia : Altip, 2013
Bibliogr.
ISBN 978-973-117-460-0
I. Dumitran, Ana
II. Moga, Valer
72(498 Alba Iulia)

© autorii

Geneza unui proiect

Reamintirea valorii formative a cunoaşterii istoriei, pe calea conştientizării importanţei conservării patrimoniului, înţeles în dubla sa calitate de vestigiu material şi de moştenire culturală a unei comunităţi, a fost intenţia care a motivat, la începutul acestui an, iniţierea proiectului *Patrimoniul de acasă – Patrimoniu şi educaţie*, materializat printr-un promiţător acord de parteneriat între Consiliul Judeţean Alba şi Departamentul de Istorie, Arheologie şi Muzeologie al Universităţii „1 Decembrie 1918" din Alba Iulia. Tocmai de aceea, el s-a derulat iniţial ca parte a unui curs practic, care a avut în vedere studierea minorităţilor religioase şi confesionale din spaţiul românesc şi, cu deosebire, din Transilvania. Prin excelenţă o zonă a întâlnirilor – etnice, confesionale şi culturale –, acest teritoriu beneficiază de o impresionantă diversitate, cu consecinţe remarcabile în planul creaţiei. În consecinţă, demersul nostru a avut în vedere redescoperirea comunităţilor pierdute sau doar disipate, pornind de la observarea vestigiilor – mărturii tăcute ale existenţei lor. Ne-a interesat, cu predilecţie, exemplul micilor comunităţi urbane, care au parcurs, în perioada premodernă, cele mai complexe evoluţii. Cazul oraşului Alba Iulia constituie, din aceste puncte de vedere, unul dintre cele mai potrivite exemple, prin diversitatea de care a fost caracterizat în perioada amintită, a cărei realitate este mai greu de perceput astăzi.

Nu ne-am limitat însă la un unic exemplu. Am încercat şi o comparaţie cu un caz reuşit de valorificare a patrimoniului cultural, cel al localităţilor Colţeşti şi Rimetea, cu totul distincte astăzi în peisajul judeţului Alba, prin componenta lor etnică şi confesională. Am cunoscut acolo oameni conştienţi de importanţa implicării lor în conservarea patrimoniului arhitectural, receptat drept un bun al întregii comunităţi. Dar şi remarcabile iniţiative individuale, precum cea a doamnei Geleji Királyné Anna, continuatoarea unei tradiţii familiale de organizare a unui muzeu etnografic privat.

Revenind la oraşul Alba Iulia, ceea ce se va putea observa în acest volum va fi încercarea de reconstituire a unor trasee urbane, ilustrative prin valoarea istorică şi arhitecturală, dar şi prin diversitatea obiectivelor vizitate: edificii de cult, construcţii civile şi militare, monumente de for public, ansambluri stradale. Pe de altă parte, prin compararea celor două trasee, poate fi înţeleasă în mod extrem de nuanţat, istoria trecută a comunităţii. Aşa cum era de aşteptat, am preferat o prezentare prin intermediul imaginilor, vechi şi recente, în unele cazuri acestea fiind singurele păstrătoare ale amintirii unora dintre monumente.

Imaginile publicate aici aparţin, în cazul celor de actualitate, colaboratorului nostru neobosit şi constant Valentin Ciontea. Fotografiile documentare provin din colecţia Muzeului Naţional al Unirii din Alba Iulia, iar cărţile poştale aparţin colecţiei personale a domnului Remus Baciu. Tuturor le adresăm cele mai calde mulţumiri pentru facilitarea valorificării lor.

Ne exprimăm totodată întreaga gratitudine pentru sprijinul oferit de Consiliul Judeţean Alba în derularea acestui proiect. Sperăm ca el să poată continua pe direcţiile sugerate aici, de o maximă importanţă atât pentru conştientizarea valorilor arhitecturale ale oraşului, cât şi pentru relevanţa lui în contextul dialogului ştiinţific.

DANIEL DUMITRAN

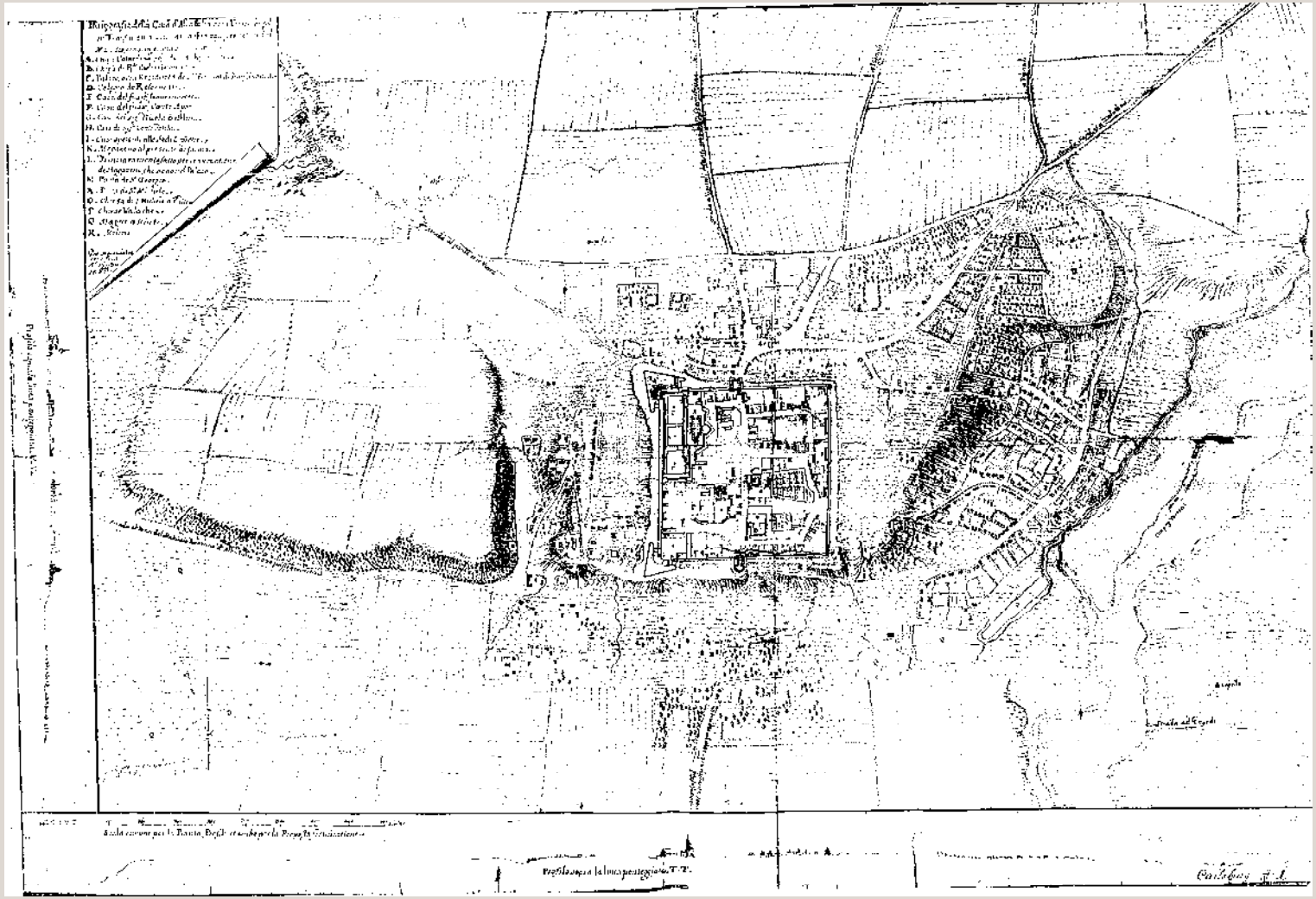

Giovanni Morando Visconti, planul cetății şi al oraşului Alba Iulia, 1711

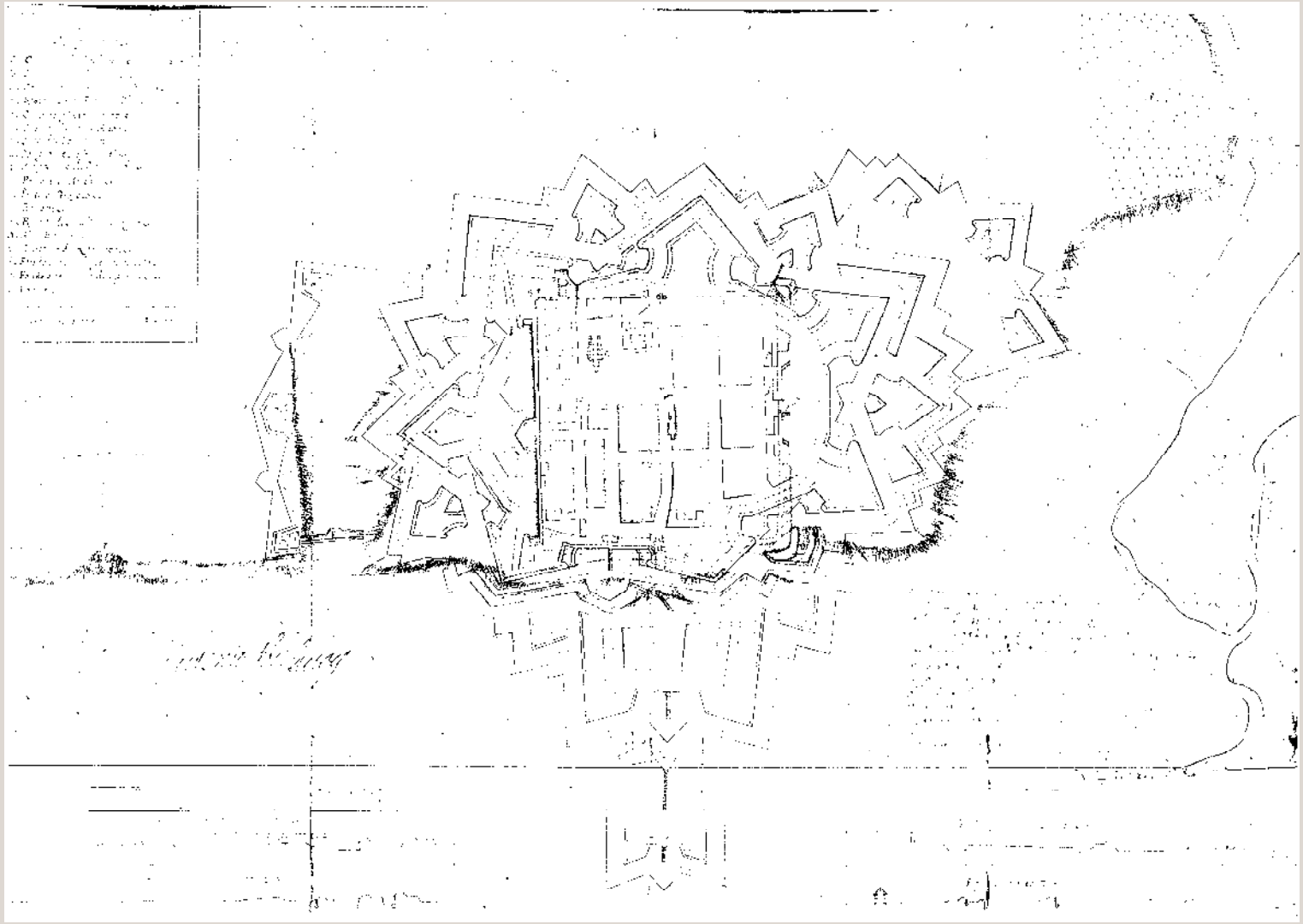

Giovanni Morando Visconti, planul cetății Alba Iulia, 1714

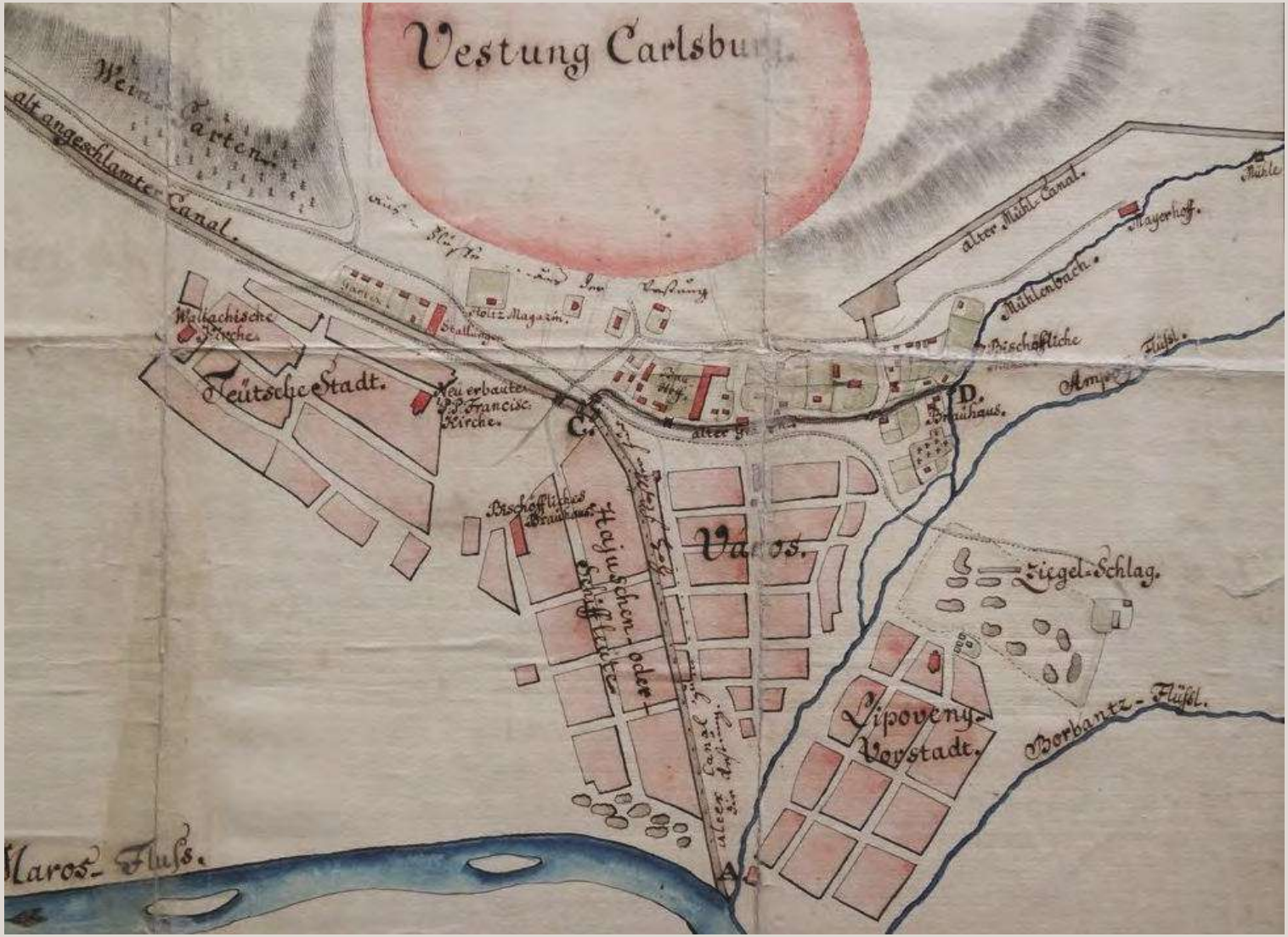

Planul oraşului Alba Iulia, cca 1770

Catedrala romano-catolică (cod LMI 2010 AB-II-m-A-00129)

Prima construcţie, în stil romanic, a fost înălţată în a doua jumătate a secolului al XI-lea. Începuturile edificării catedralei actuale datează de la sfârşitul secolului XII, lucrările fiind finalizate în secolul al XV-lea, în stil gotic, ultima intervenţie constând în refacerea sacristiei. Rezultatul este o basilică cu trei nave, transept şi turn peste careu, cu un cor cu absidă semicirculară şi absidiole în dreptul transeptului şi cu două turnuri încadrând faţada de vest.

La începutul secolului XVI, înainte de anul 1512, a fost adăugată, pe latura de nord, așa-numita capelă Lazó, după numele canonicului care, în 1499, a obţinut de la papa Alexandru VI autorizaţia de construire. Primul şi cel mai important exemplu de artă renascentistă din Transilvania, această capelă de plan dreptunghiular se remarcă prin bogăţia plasticii arhitectonice de la exterior şi prin impozantul portal care face trecerea spre interiorul propriuzis al catedralei, în vreme ce bolta cu care a fost acoperită păstrează caracteristicile goticului târziu.

Semne ale Renașterii pot fi văzute şi pe sarcofagele membrilor familiei de Hunedoara şi mai ales pe cele în care odihnesc regina Isabela şi principele Ioan Sigismund Zápolya.

După distrugerile suferite în ultimii ani ai secolului al XVI-lea și la începutul veacului următor, renovări importante au mai avut loc prin grija principilor Gabriel Bethlen şi Gheorghe Rákóczi I, care s-au îngrijit de repararea turnurilor, din care se mai păstrează doar cel de sud-vest, apoi în prima jumătate a secolului al XVIII-lea, când au fost amplasate cele patru statui de pe fronton şi a fost reconstruită sacristia, în stil baroc, iar în primele decenii ale secolului XX s-a desfăşurat o primă campanie de restaurare ştiinţifică, sub coordonarea arhitectului István Möller. Reluate la sfârşitul secolului XX, lucrările de restaurare şi întreţinere sunt în continuă desfăşurare.

Surse şi referinţe bibliografice: Entz 1958, pp. 1-40; Vătăşianu 1959, pp. 559-565; Kovács 1984, pp. 27-29; Anghel 1987, pp. 83-90; Fleşer 2006, pp. 38-42; Fleşer 2008a, pp. 99-118; Fleşer 2008b, pp. 49-53; Fleşer 2009a, pp. 83-94; Fleşer 2009b, pp. 16-19; Marcu-Istrate 2008, pp. 87-116; Sarkadi 2010.

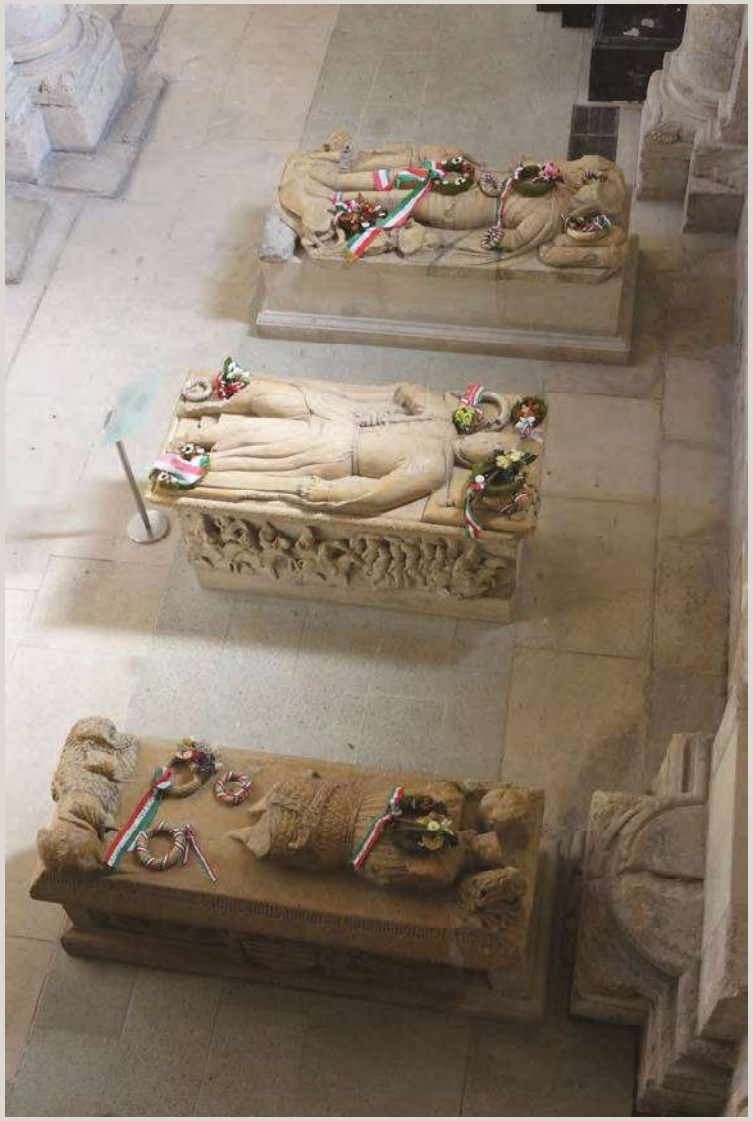

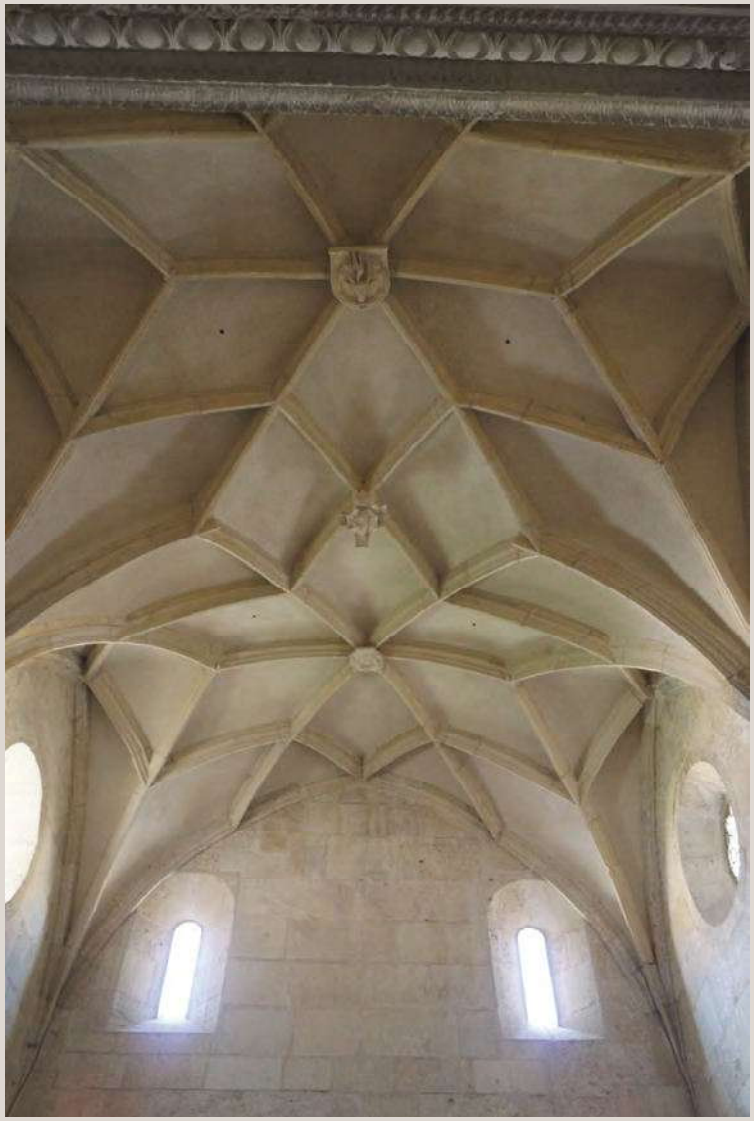

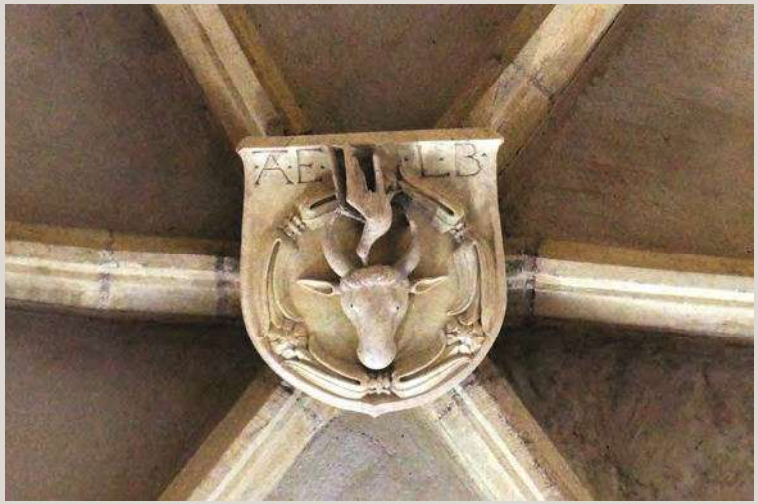
A·E
L·B

EPITAPHIVM
HIC IACET MA
THINVS ORMENI
PERSSVA
TATIS SVÆ 60
OBIT 1640

Palatul episcopal (cod LMI 2010 AB-II-a-A-00130, AB-II-m-A-00130.01)

Construirea primei curii episcopale la Alba Iulia trebuie să fi avut loc în paralel cu cea a catedralei romano-catolice. Distrusă în timpul marii invazii tătare din 1241 şi a răscoalei saşilor din 1277, ea a fost reamenajată de mai multe ori până să devină, la 1556, reşedinţa principilor Transilvaniei, prin secularizarea averilor Bisericii Romano-Catolice şi alungarea episcopului din Principat.

În proximitate, la sud-est de catedrală, a fost înălţat, în a doua jumătate a secolului al XIV-lea, un al doilea palat, ce a servit ca reşedinţă a prepozitului şi a membrilor capitlului catedralei. Integrat împreună cu palatul episcopal în ansamblul reşedinţei princiare, modificările şi amplificările au condus la unificarea celor două clădiri, în timpul principelui Sigismund Báthory (1581-1602).

Distrugerile suferite în contextul conflictelor din anii 1601-1603 au impus ample reparaţii, datorate principelui Gabriel Bethlen. Grav afectată de cele două invazii turco-tătare din 1658 şi 1661, clădirea va beneficia doar de refaceri sumare, principele Mihai Apaffi preferând să locuiască în cetatea de la Făgăraş.

Intrarea Transilvaniei sub dominaţia habsburgică şi revenirea în Principat a episcopului romano-catolic au impus, la începutul secolului al XVIII-lea, schimbarea din nou a destinaţiei edificiului care, până la 1736, a fost separat printr-o stradelă de celelalte corpuri adăugate în secolul XVII, ajunse în proprietatea Comandamentului militar austriac. În 1786, din iniţiativa episcopului Ignatius Batthyány, palatul a fost restaurat, cu acel prilej fiind înlăturată frumoasa galerie de ferestre cu deschideri trifore adăugată în secolul al XVI-lea pe latura de sud, pusă din nou în valoare de ultima restaurare, foarte recent încheiată.

Surse şi referinţe bibliografice: Kovács 1984, pp. 7, 11-16; Anghel 1987, pp. 93-95; Fleşer 2006, pp. 57-61; Fleşer 2008b, pp. 64-67; Marcu-Istrate 2008, pp. 125-163; Fleşer 2009b, pp. 29-30.

IGNATIVS EPISCOPVS TRANSYLVANIÆ
COMES DE BATTYAN
QVOD DIV IN VOTIS ERAT
ÆDES HAS RESTAVRAVIT ANO
MDCC LXXXVI

Palatul episcopal, vedere de ansamblu, cu latura vestică a fostului palat al prepozitului, acum componentă a palatului princiar.

Palatul princiar (cod LMI 2010 AB-II-m-A-00133)

Palatul episcopal devenit reşedinţa principilor în 1556 a suferit mari distrugeri în primii ani ai secolului al XVII-lea, în 1603 fiind considerat în stare de ruină. Paralel cu refacerea sa a avut loc şi construirea unor corpuri noi, care s-au dezvoltat în jurul a două curţi interioare.

Iniţiativa extinderii i-a aparţinut principelui Gabriel Bethlen, iar proiectarea şi edificarea în stil renascentist au fost încredinţate arhitectului Giaccomo Resti, căruia i s-au alăturat meşterii Agostino Serena şi Giovanni Landi. Principele Gheorghe Rákóczi I a mai adăugat un etaj, cu încăperi decorate cu faianţă de Iznik şi o sală menită să găzduiască lucrările Dietei, pentru completarea decorului fiind adus un pictor de la Caşovia. Strălucirea construcţiei a fost de scurtă durată, căci la 1658 şi apoi din nou în 1661 ea a fost grav afectată de atacurile turco-tătare.

Deoarece principele Mihai Apaffi nu a dispus de resurse financiare suficiente, distrugerile nu au putut fi remediate până la intrarea Transilvaniei în stăpânirea Habsburgilor. Aceştia au dat palatului o nouă utilitate, aceea de cazarmă, pe care a păstrat-o până de curând.

În 1968, în contextul sărbătoririi semicentenarului Unirii Transilvaniei cu România, în faţa palatului a fost amplasată o impresionantă statuie ecvestră a lui Mihai Viteazul turnată în bronz, opera sculptorului Oscar Han. În 1975, la împlinirea a 375 de ani de la prima unificare a ţărilor române, pe faţada nordică a clădirii a fost montat un basorelief datorat sculptorului Horia Flămându, în care voievodul unificator este reprezentat primind omagiul supuşilor săi în noua capitală, Alba Iulia.

Abandonarea care a urmat trecerii palatului în domeniul public a provocat serioase degradări ale acoperişului, iar întârzierea intervenţiilor de remediere va avea consecinţe tot mai grave asupra întregului ansamblu arhitectonic, însăşi integritatea sa fiind din ce în ce mai periclitată.

Surse şi referinţe bibliografice: Kovács 1984, pp. 11-27; Anghel 1987, pp. 93-97, 103; Fleşer 2006, pp. 61-64; Fleşer 2008b, pp. 67-69; Marcu-Istrate 2008, pp. 125-163; Fleşer 2009b, pp. 29-30.

Alba-Iulia — Gyulafehérvár
Cazarma Infanteră Reg. No. 91

Colegiul academic (cod LMI 2010 AB-II-m-B-00154)

Începuturile prestigioasei instituţii de învăţământ superior din Alba Iulia se leagă de domnia principelui Gabriel Báthory, dar adevăratul său întemeietor este urmaşul acestuia, principele Gabriel Bethlen, care l-a înzestrat cu un nou sediu, amplasat în colţul de nord-vest al cetăţii medievale, iar în 1629 i-a conferit rangul de colegiu academic. Noua postură şi celebritatea asigurată de susţinerea cursurilor prin prestigioşi profesori aduşi de la Heidelberg au impus o reamenajare a clădirii, în timpul domniei principelui Gheorghe Rákóczi I, care a extins complexul la două corpuri desfăşurate în jurul unor curţi interioare legate între ele. Ansamblul se remarcă prin planul neregulat şi linia frântă a faţadei principale, cea de sud, traseul lor fiind determinat, cel mai probabil, de reutilizarea unor structuri de zidărie anterioare. Sistemul de boltire şi loggiile deschise spre curte sunt specifice arhitecturii renascentiste târzii, iar elementele decorative ale faţadelor atestă o prezenţă timidă a barocului în Transilvania.

Incendiate în timpul invaziilor turco-tătare din 1658 şi 1661, construcţiile au fost abandonate, colegiul mutându-şi sediul la Aiud, unde funcţionează şi astăzi.

Din 1672 clădirile au găzduit din nou procesul de învăţământ, aici găsindu-şi adăpost studenţii colegiului calvin din Sárospatak, fosta proprietate din Ungaria a familiei Rákóczi cucerită de trupele austriece. În 1716 aceştia au fost alungaţi şi de aici, armata austriacă ocupând integral clădirile, care au fost radical transformate şi adaptate necesităţilor militare, utilitate pe care o au şi astăzi.

Surse şi referinţe bibliografice: Anghel 1987, p. 101; Kovács 1994, pp. 35-47; Fleşer 2006, pp. 70-71; Fleşer 2008b, pp. 72-73, 81, 83; Fleşer 2009b, p. 34.

Palatul Apor şi Casa Bethlen (cod LMI AB-II-m-A-00099, AB-II-m-A-00100)

Adosată zidului cetăţii medievale, latura de nord a clădirii, cu un traseu destul de sinuos, semn că a rezultat din unirea mai multor construcţii, conţine vestigii stilistice aparţinând goticului târziu şi Renaşterii, semne ale unei vechimi considerabile faţă de primele atestări documentare.

Proprietate a lui Francisc Lugosi în 1663, achiziţionată de contele Ştefan Apor în ultimii ani ai secolului al XVII-lea şi transformată în spiritul Renaşterii târzii, construcţia a suferit noi modificări şi amplificări în anii '20 ai secolului XVIII, când a primit o nouă destinaţie, aceea de reşedinţă a generalului Stephan de Steinville, inspector al fortificaţiilor din Transilvania. Cu acel prilej a fost adăugată o puternică amprentă barocă, prin corpul în rezalit care se desfăşoară pe toată lungimea faţadei principale, şi probabil tot atunci a fost încorporată partea care mai rămăsese din casa Bethlen, care formează latura de vest a ansamblului denumit astăzi generic Palatul Apor. Alte corpuri l-au completat spre sud, flancând o poartă monumentală de zidărie, componente astăzi dispărute.

Transformat curând în cazarmă, edificiul a fost preluat cu această funcţiune de administraţia românească instaurată după 1918. După ultima restaurare, de dată foarte recentă, el adăposteşte sediul Rectoratului Universităţii albaiuliene.

Surse şi referinţe bibliografice: Anghel 1987, pp. 97-101; Bethlen 2004, pp. 264-265; Fleşer 2006, pp. 78, 80-81; Fleşer 2008b, pp. 77-79, 81, 86;Fleşer 2009b, pp. 39-40.

GYULAFEHÉRVÁR. - Csillagda.

Fosta biserica trinitariană / Biblioteca Batthyaneum (cod LMI 2010 AB-II-m-A-00098)

La scurt timp după revenirea franciscanilor, un alt ordin catolic şi-a făcut remarcată prezenţa în Alba Iulia, la doar câţiva ani după începutul lucrărilor de construcţie a cetăţii. De această dată, însă, implicarea autorităţilor imperiale a fost nemijlocită, şi nu întâmplător, din moment ce aşezarea călugărilor trinitarieni a fost favorizată de împăratul Carol al VI-lea, profund marcat de experienţa sa spaniolă. De altfel, în timpul său, au fost edificate biserici ale trinitarienilor şi în alte oraşe ale Europei centrale şi sud-estice. Numele părinţilor întemeietori ai ordinului, Jean de Matha şi Félix de Valois, alături de cel ale împăratului, al generalului Stephan de Steinville, al episcopului romano-catolic György Mártonffy, al consilierului cameral Ignatius Haan şi al arhitectului cetăţii, Josephus de Quadro, au fost consemnate în inscripţia de pe piatra fundaţională aşezată la 4 iunie 1719. Ridicată în partea vestică a fostei reşedinţe a cancelarului Nicolae Bethlen, unde începuse în 1716 construirea clădirii conventului, biserica era orientată pe axa nord-sud şi ilustra influenţa barocului austriac, specifică arhitecturii trinitariene: biserică sală cu două turnuri pe faţadă şi absidă rectangulară, formând un careu împreună cu ansamblul mănăstirii.

În mod similar începuturilor sale, transformarea radicală a edificiului s-a datorat prea puţin unei necesităţi funcţionale, cât modificării de orientare a politicii religioase a Vienei: ca urmare a celei de-a doua vizite în Principat, din anul 1783, împăratul Iosif al II-lea a comunicat decizia de desfiinţare a Ordinului trinitarian, mănăstirea urmând să devină, după o scurtă perioadă de funcţionare ca spital militar, sediu al Seminarului teologic romano-catolic, împreună cu parterul bisericii, iar în partea superioară a acesteia vor fi amenajate biblioteca şi observatorul astronomic înfiinţate de episcopul Ignác Batthyány. Modificările arhitecturale au început încă din perioada când biserica s-a aflat în posesia autorităţilor militare (1786-1792), prin etajarea interiorului şi înlăturarea celor două turnuri ale faţadei. Noua înfăţişare a edificiului, cunoscută din stampa realizată în anul 1796 de I. B. Simon, reflectă întrutotul o concepţie rezultând din destinaţia sa schimbată, cea de instituţie culturală, cu influenţe dinspre stilul arhitectural de tranziţie de la rococo la clasicism. Modificări majore au mai intervenit în cazul corpului destinat Se-minarului, completat în timpul episcopilor Mihály Fogarassy şi Márton Áron cu o nouă aripă pe latura de sud, care a închis complet careul fostei mănăstiri. În perioada postbelică întregul edificiu a revenit bibliotecii, care a devenit în anul 1962 filială a Bibliotecii Naţionale a României.

Datorită transformărilor pe care le-a suferit biserica, există puţine informaţii despre aspectul ei interior. Se ştie însă că se păstra aici o imagine cu reprezentarea *Maria gravida*, venerată de pelerini, înfăţişată în gravura realizată în 1739 de Joseph şi Andreas Schmuzer.

Surse şi referinţe bibliografice: Hulea 1962, f. 30r; S. Felice 1739, pp. 591-595, 688-690; Şerban 1975; Şerban 1979;Dârja 1997; Léstyán 2000, pp. 51-53; Rusu 2000, pp. 51-53; Csalla 2001; Dumitran 2007, pp. 78-79; Fleşer 2008b, pp. 57-61; Fleşer 2009b, pp. 23-25; Kovács 2011; Tüskés 2013, p. 203.

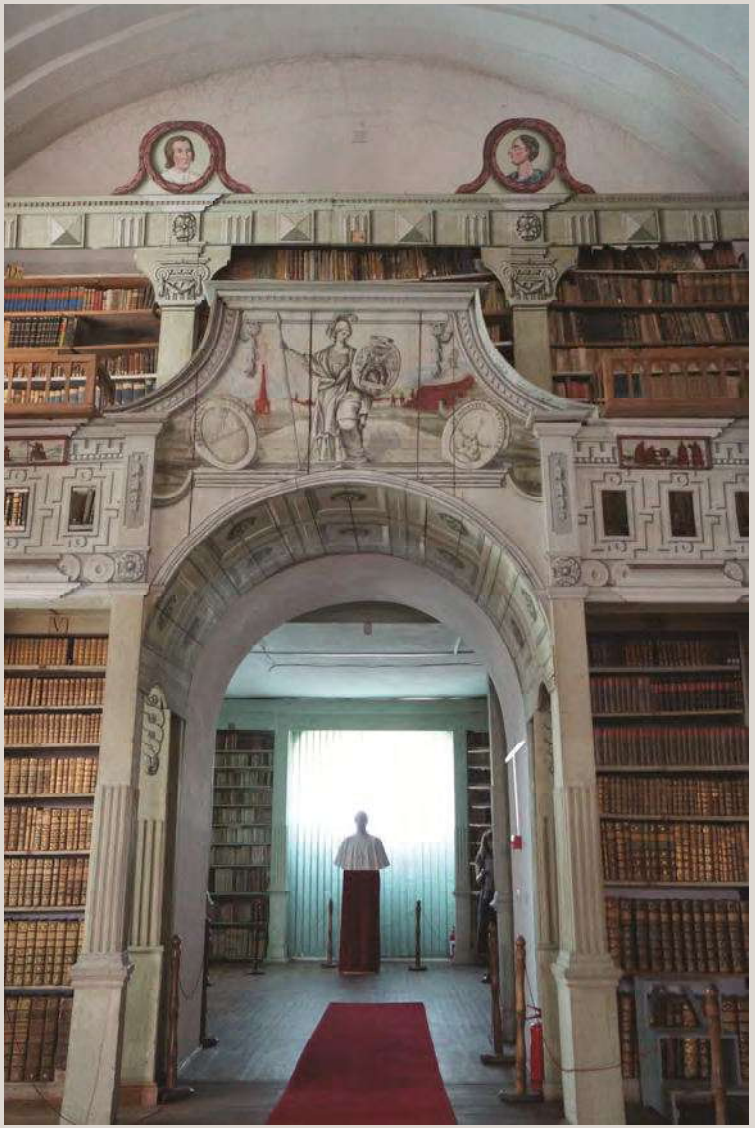

Fosta stradă a Poştei

Diversele denumiri pe care le-a purtat în ultimele decenii fac destul de dificilă identificarea unuia dintre ansamblurile stradale care şi-a păstrat cel mai bine coerenţa de-a lungul veacurilor. Numele de stradă a Poştei, atestat la mijlocul secolului al XIX-lea, a derivat de la clădirea care asigura serviciul de corespondenţă, situată pe atunci la nr. 28. Orientată nord-sud, ea făcea legătura între biserica trinitarienilor, azi Biblioteca Batthyaneum, şi catedrala romano-catolică. Traseul său a fost scurtat prin construirea Catedralei Încoronării. Cu ocazia unor lucrări de reabilitare de dată recentă, în elevaţia clădirii cu nr. 2 a fost descoperit ancadramentul de piatră al unei ferestre gotice, indiciu al existenţei edificiului încă din secolul XVI, poate chiar mai devreme. Decaparea faţadei casei cu nr. 3 a scos la lumină alte elemente de plastică arhitectonică, rataşabile Renaşterii târzii şi barocului. Din păcate, tocmai clădirea despre care se crede că a dat numele străzii are astăzi aspectul cel mai dezolant, înfăţişarea actuală a faţadei datând de la sfârşitul secolului XIX. Deşi proprietarii le-au marcat cu însemne destinate să indice calitatea de monument istoric, niciuna dintre clădirile de pe această stradă nu se regăseşte în lista oficială a Ministerului Culturii.

Surse şi referinţe bibliografice: Fleşer 2006, p. 79; Fleşer 2008b, p. 103.

Spitalul militar (cod LMI 2010 AB-II-m-B-00118)

Prima clădire a spitalului militar din Alba Iulia apare deja în planul alcătuit de Visconti în 1711. Marcând limita nordică a incintei cu destinație medicală, ea a fost cunoscută de-a lungul multor decenii ca „spitalul mic". Aceasta deoarece la începutul secolului al XIX-lea a fost construit „spitalul mare". Cu o orientare nord-sud, noul edificiu are o formă patrulateră, cu două extinderi în unghi drept la capete. În acelaşi secol, ansamblul medical-militar a fost completat cu o a treia clădire, în formă de L, care închide perimetrul pe latura sudică şi pe o parte a celei estice. Întreg sistemul a fost preluat după 1918 de Armata Română, păstrându-i-se destinația inițială. În 1932 i s-a dat denumirea de Spitalul Militar „Medic General Dr. Carol Davila". Actualmente funcționează ca Spital de Neurologie și Neuropsihiatrie.

Surse şi referințe bibliografice: Igna, Bratu, Popescu 1945, pp. 19-27; Anghel 1987, p. 104; Fleşer 2006, pp. 101-105; Fleşer 2008b, pp. 81, 93-94; Fleşer 2009b, p. 41-42.

Front stradal din Cetate, cu pavilionul administrativ al Spitalului Militar în plan îndepărtat.

Casa Mikó / reşedinţa comandantului cetăţii

Edificată de Mikó Ferenc, unul dintre apropiaţii principelui Gabriel Bethlen, clădirea a fost situată pe strada principală care traversa cetatea de la est la vest, în dreptul catedralei romano-catolice, aproximativ pe locul unde se află astăzi latura estică a incintei ce înconjoară catedrala ortodoxă. Construcţia trebuie să fi fost într-o stare bună la sfârşitul secolului al XVII-lea, când a devenit sediul guvernatorului Transilvaniei, Gheorghe Bánffy. După 1703 va fi supusă unor ample transformări, pe baza unui proiect întocmit de însuşi arhitectul cetăţii, Giovanni Morando Visconti, fiind destinată a servi ca reşedinţă a comandantului garnizoanei din cetate.

Casa, cu un etaj şi acoperiş supraînălţat, a fost reprezentată într-un desen din 1836, datorat lui I. Reinbold, în care se remarcă prin dimensiunile impunătoare şi grădina întinsă în spaţiul ocupat mai târziu de pavilionul ofiţerilor şi de cazinoul militar. Alte imagini care să o vizeze direct nu se cunosc. Câteva fotografii de la sfârşitul secolului XIX sau primii ani ai secolului XX o surprind cu greu, din cauza frunzişului copacilor şi a zidului înalt cu care era înconjurată.

A fost demolată în preajma anului 1921, pentru a face loc ansamblului Catedralei Încoronării.

Surse şi referinţe bibliografice: Moldovan 1913, p. 40; Kovács 1984, pp. 30-31; Anghel 1989, p. 386; Fleşer 2006, pp. 36, 78, 92; Fleşer 2008b, pp. 77-78, 81, 88.

Urmele prezenţei celui mai activ dintre ordinele religioase catolice nu mai sunt reflectate la Alba Iulia decât de o parte a ansamblului fostei mănăstiri iezuite, integrată astăzi Universităţii „1 Decembrie 1918", după ce a găzduit, până în 1991, Inspectoratul Şcolar Judeţean. Edificiul de cult care închidea latura de sud-est a claustrului, cunoscut sub numele de „biserica Báthory" sau „biserica mică", a dispărut la sfârşitul secolului al XIX-lea, împreună cu edificiul Seminarului iezuit, aflat în continuarea frontului stradal, ambele fiind înlocuite de impozantul Gimnaziu (ulterior Liceu) construit de episcopul Gusztáv Majláth. Călugării iezuiţi s-au stabilit aici mai întâi spre sfârşitul secolului al XVI-lea, în contextul mai favorabil al accederii la conducerea Transilvaniei a principilor din familia Báthory; existenţa unei rezidenţe iezuite la Alba Iulia este atestată, cu intermitenţe, între anii 1579-1602. Atunci le-au fost atribuite biserica cu hramul „Sfântul Ştefan" şi claustrul din preajma acesteia, care aparţinuseră, se pare, călugărilor augustini. Au reintrat în posesia lor la începutul secolului al XVIII-lea, când a fost efectuată şi o restaurare a bisericii (1715-1718), cu sprijinul autorităţilor militare, al episcopului Mártonffy şi al directorului fortificaţiilor, arhitectul Giovanni Morando Visconti.

Această ultimă refacere nu a schimbat semnificativ înfăţişarea bisericii, tipică pentru arhitectura monastică gotică a sfârşitului de secol XIV. Orientată est-vest, era o construcţie de tip sală, cu cor poligonal, articulată de contraforţi pe faţade, lipsită însă de turn-clopotniţă pe faţada de vest. Modificările portalului, la exterior, şi cele de pe latura nordică a corului, la interior, atestă etapele de refacere de la sfârşitul secolelor XV şi XVI. Nu s-au păstrat vestigii ale monumentului funerar al principelui Cristofor Báthory, înmormântat aici, ci doar două monumente amplasate în deceniul trei al secolului al XVIII-lea, dedicate consilierului cameral Ignatius Haan şi arhitectului Giuseppe di Quadro. Ambele se păstrează, într-o stare de conservare problematică, în lapidarul din incinta Catedralei Încoronării.

După circa o jumătate de secol, în anul 1776, călugării iezuiţi au fost nevoiţi să părăsească din nou oraşul, ca urmare a deciziei de desfiinţare a Ordinului lor, întregul ansamblu fiind atribuit Seminarului teologic. În anul 1783, trecerea prin oraş a împăratului Iosif al II-lea a condus la schimbarea definitivă a destinului bisericii: aceasta a fost „execrată" şi transformată în depozit militar pentru ceva mai mult de un secol. Revenirea, în anul 1891, sub administrarea Episcopiei Romano-Catolice a fost doar preludiul dispariţiei sale din peisajul urban. Din vara anului 1898 doar memoria plăcii fotografice îi mai păstrează amintirea.

Surse şi referinţe bibliografice: Hulea 1962, f. 29r; Şerban 1977; Alzati 1982, pp. 71, 76; Sabău 1992a, pp. 17-20; Sabău 1992b, fig. 73; Léstyán 2000, p. 89; Rusu 2000, pp. 47, 49-51; Csalla 2001; Fleşer 2008b, pp. 55-56; Rus 2008, vol. I, pp. 35-36, 45-47, 87-88, vol. II, pp. 140-142; Wollmann 2008; Fleşer 2009b, pp. 20-22.

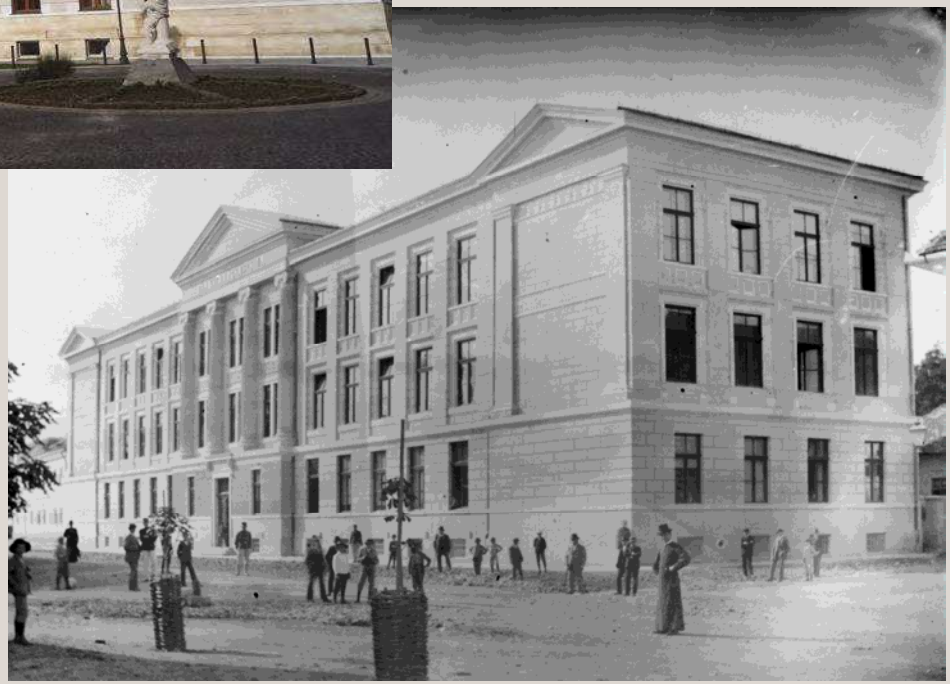

Clădirea fostului Liceu Majláth

Fragmente din monumentul funerar al lui Giuseppe di Quadro

Fostul Liceu Majláth, flancat de fosta Mănăstire iezuită şi de fostul Colegiu Bethlen.

Cazarma Pionierilor „Franz Josef”

Cea mai extinsă construcţie militară din cetate, Cazarma Pionierilor „Franz Josef”, înălţată în anii 1897-1898, formează o incintă învecinată pe latura vestică cu Parcul Cetăţii, cea estică aflându-se în proximitatea zidului interior al fortificaţiei Vauban, iar cea nordică în dreptul fostului Colegiu Bethlen. Cazarma este alcătuită din patru clădiri principale dispuse în careu. După 1918 a fost preluată de Armata Română, dându-i-se denumirea de Cazarma „Carol I”. Ea a adăpostit în continuare, până după 1945, dar şi după 1990, unităţi de pionieri, denumite de la o vreme unităţi de genişti. Rămasă fără utilitate în urma reformei Armatei Române din ultimii ani, ea se află astăzi în aşteptarea unei destinaţii adecvate.

Surse şi referinţe bibliografice: Hendrea 1996, pp. 84, 91; Fleşer 2006, pp. 90-92; Fleşer 2008b, p. 87.

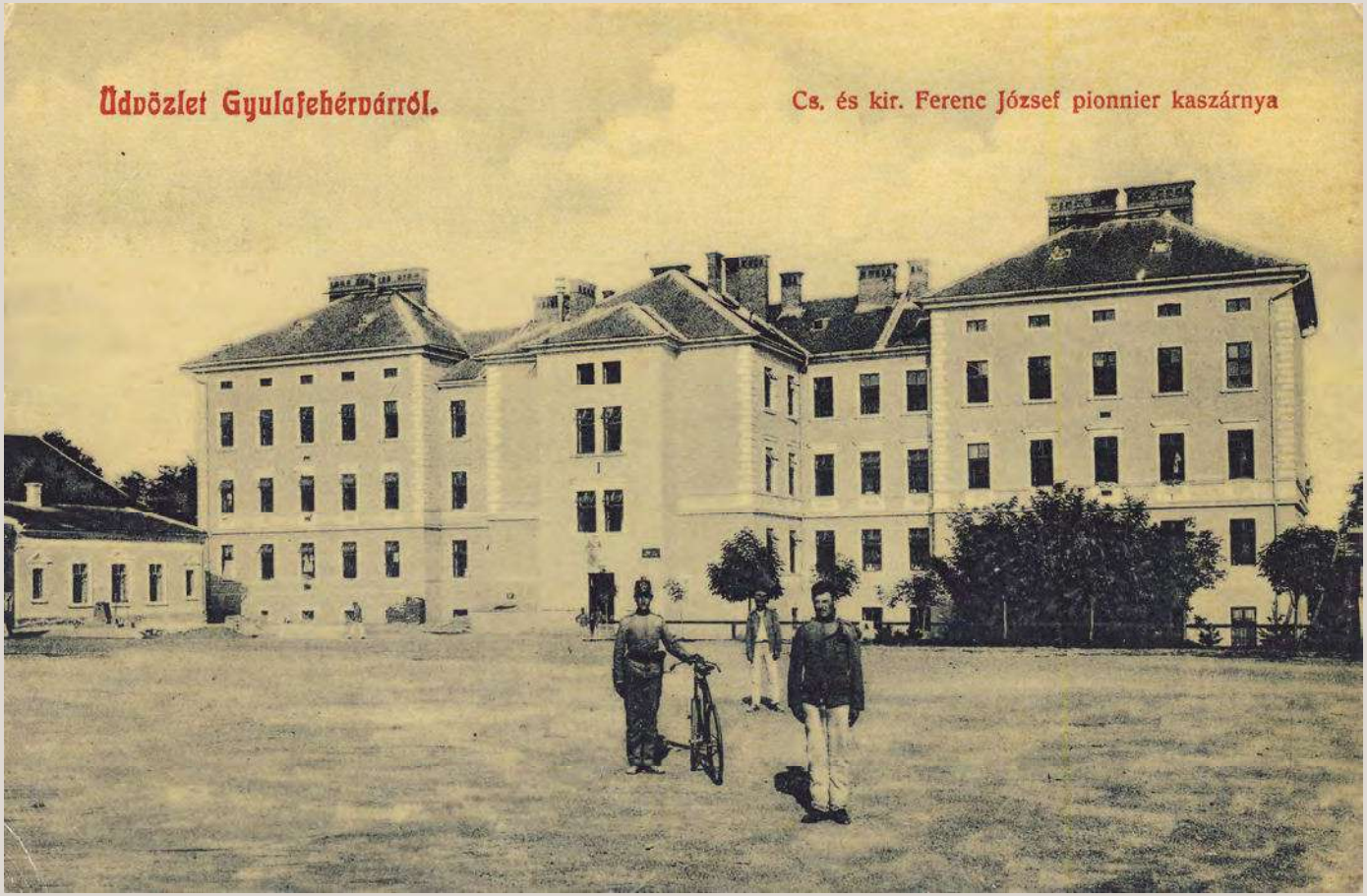

Comisariatul de război / Centrul Militar Judeţean (cod LMI AB-II-m-B-00131)

Sprijinindu-şi capetele a două dintre aripi pe latura de nord a Manutanţei, se înalţă o clădire cu nimic inferioară prin masivitate şi prestanţă între edificiile militare din cetate. Este vorba de sediul Comisiei de Fortificaţii a Transilvaniei. Recenta restaurare evidenţiază faptul că destinaţia iniţială nu-i ştirbeşte cu nimic eleganţa arhitectonică. Construită în secolul al XVIII-lea, clădirea formează un careu cu o latură liberă, spaţiile sale interioare fiind repartizate pe trei niveluri. Aflându-se acum în aşteptarea unei noi destinaţii, edificiul îşi continuă, la modul general, funcţiunea originară, adăpostind încă birourile Centrului Militar Judeţean, ale Biroului de Informare-Recrutare şi pe cele ale Asociaţiei Naţionale a Veteranilor de Război, Filiala „Regele Ferdinand I" a Judeţului Alba.

Surse şi referinţe bibliografice: Anghel 1989, p. 386; Fleşer 2006, pp. 93-94; Fleşer 2008b, p. 89.

Manutanţa (cod LMI AB-II-m-B-00132)

Pe cale de dispariţie din vocabularul activ al limbii române, cuvântul *manutanţă* desemnează o unitate însărcinată cu colectarea cerealelor şi cu producerea pâinii pentru militari. Pentru Alba Iulia însă, el evocă o clădire masivă de pe latura estică a cetăţii, de formă patrulateră, care închide o curte asemenea unui parc. Peretele său sudic foloseşte ca fundaţie zidul castrului roman şi, implicit, pe cel al cetăţii medievale. În continuare, edificiul reflectă mai multe faze de construcţie, care urcă pâ-nă în secolul al XVIII-lea. Păstrân-du-şi destinaţia militară încă două secole, el a devenit de curând, după un laborios efort de restaurare, *Hotel Medieval*. Însă, dincolo de această înnoire, vechea manutanţă constituie o adevărată rezervaţie de arhitectură militară, desfăşurându-şi fazele pe aproape două milenii.

Surse şi referinţe bibliografice: Anghel 1989, p. 386; Fleşer 2006, pp. 95-96; Fleşer 2008b, pp. 89-90.

Monumentul Losenau

În piaţa centrală a cetăţii, pe mijlocul laturii estice, se înalţă un monument cu o alură romantică, având forma unui turn patrulater care se încheie în partea superioară cu miniatura unei turle din piatră şi piese metalice, evocând neogoticul flamboiant. Lunga perioadă în care a fost lăsat pradă uitării şi vandalizărilor face ca şi acum, după o recentă restau-rare, el să fie lipsit de o parte a elementelor sale decorative. Monumentul, ridicat în anul 1853, este închinat memoriei colonelului austriac *Ludwig Losy von Losenau*, rănit mortal în 9 februarie 1849 în bătălia de la Simeria, împotriva trupelor revoluţionare maghiare conduse de generalul József Bem.

Surse şi referinţe bibliografice: Fleşer 2006, p. 134; Fleşer 2009b, p. 50;. Fleşer 2008b, pp. 106-107.

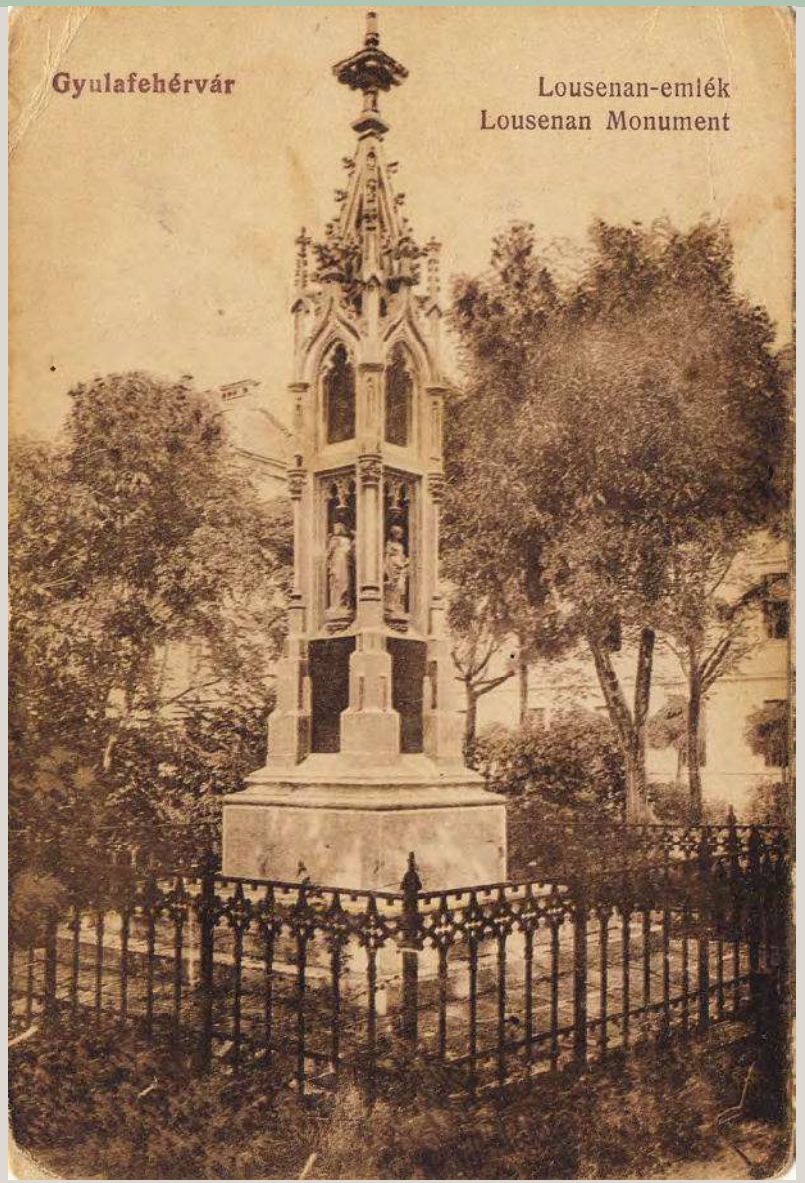

Monumentul Custozza

La o mică distanţă de faţada estică a cazinoului militar, viitoarea Sală a Unirii, a fost amplasat în 1906 un monument a cărui prestanţă este uşor diminuată de dimensiunile sale: are doar patru metri înălţime. Este vorba de un obelisc sculptat în piatră, cu un glob metalic înaripat la cota sa superioară. Inscripţiile ataşate obeliscului poartă numele româneşti, maghiare şi germane ale militarilor Regimentului 50 Infanterie, cu garnizoana în Alba Iulia, care au căzut în războiul austro-italian din 1866, în bătăliile purtate în jurul oraşului Custozza. Monumentul, creaţie a elevilor şi profesorilor Şcolii de Arte şi Meserii din Zlatna, a fost inaugurat la împlinirea a 40 de ani de la evenimentele sângeroase pe care le evocă.

Surse şi referinţe bibliografice: Igna 1945, pp. 19-27; Fleşer 2006, p. 135; Fleşer 2008b, p. 107; Fleşer 2009b, pp. 51-52.

Clădirea Babilon (cod LMI 2010 AB-II-m-A-00126)

În anii 1851-1853 în centrul fortificaţiei a fost edificat pavilionul ofiţerilor, denumire devenită, prin coruperea lingvistică a cuvântului german *pavillon*, *Clădirea Babilon*. Înălţându-se pe trei niveluri, edificiul impresionează prin masivitatea destinată să le inspire locatarilor un sentiment de securitate şi să simbolizeze invincibilitatea armatei imperiale. Proiectat în formă de U, el reflectă un stil compozit, marcat cu pregnanţă de elemente ale arhitecturii neogotice: brâuri cu o ornamentaţie specifică, creneluri, turnuri de colţ. Aceeaşi forţă a ansamblului o emană şi portalul din centrul laturii estice, ornamentat, ca şi întreg parterul, cu reliefuri rusticate. Clădirea Babilon şi-a păstrat destinaţia iniţială până în anul 1968, când, cu interiorul reamenajat radical, a devenit sediul Muzeului Unirii.

Surse şi referinţe bibliografice: Anghel 1987, pp. 58-59; Fleşer 2006, pp. 106-108; Fleşer 2008b, pp. 95-96;Fleşer 2009b, pp. 45-46.

Sala Unirii (cod LMI 2010 AB-II-a-A-00127)

Faţă în faţă cu pavilionul ofiţerilor a fost construit, în 1899-1900, cazinoul militar. Clădirea cuprindea în primul rând o sală mare pentru ceremonii şi baluri, apoi mai multe saloane cu destinaţii specifice unui astfel de local, distribuite pe două niveluri. În forma sa iniţială, un bloc de încăperi cu o amplă proeminenţă dădea relief faţadei vestice. În preajma lui 1 decembrie 1918 s-a apreciat că, prin sala sa de ceremonii, cazinoul militar oferă spaţiul cel mai potrivit pentru desfăşurarea lucrărilor Marii Adunări Naţionale. Patru ani mai târziu clădirii i s-a rezervat un rol în programul încoronării Regelui Ferdinand. În acest scop, a fost supusă unei reamenajări extinse, menită s-o încadreze în estetica ideologiei naţionale. Tot pe faţada vestică i s-a adăugat un portal monumental care reproduce formele unui arc de triumf. Sub cornişa pronunţată, din multitudinea motivelor decorative le reţinem pe cele ale ancadramentului intrării, care alternează scuturi heraldice cu mănunchiuri de frunze de laur. Cele mai ample intervenţii au avut loc la interior. În locul plafonului comun, Sălii i s-a adăugat o boltă semicilindrică susţinută de şase arce. Pe cele două arcade mai proeminente, pictorul francez Pierre Auguste Bellet a realizat, în ulei pe pânză, o galerie a domnitorilor, de la Basarab I la Carol I. Pe latura vestică a Sălii, în patru nişe dispuse simetric în jurul intrării, inscripţii de mari dimensiuni săpate în marmură reproduc textele celor mai importante documente ale Unirii. De-a lungul timpului, schimbările politice au supus Sala unor intervenţii repetate, uneori pozitive, alteori distructive. În forma sa actuală, ea se apropie cel mai mult de aspectul din 1922.

Surse şi referinţe bibliografice: Anghel 1987, pp. 59-63; Moga, Stan 1992, pp. 13; Fleşer 2001, pp. 18-21; Fleşer 2006, pp. 108-110; Fleşer 2008b, pp. 97-98; Fleşer 2009b, pp. 47-49.

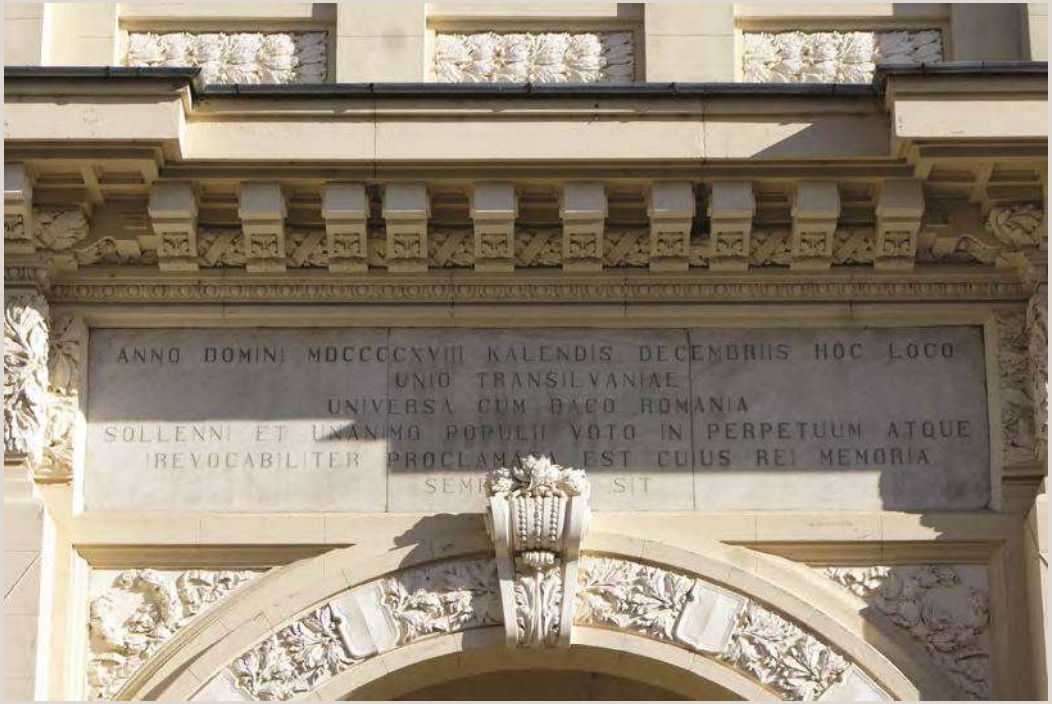
ANNO DOMINI MDCCCCXVIII KALENDIS DECEMBRIIS HOC LOCO
UNIO TRANSILVANIAE
UNIVERSA CUM DACO ROMANIA
SOLLENNI ET UNANIMO POPULI VOTO IN PERPETUUM ATQUE
IREVOCABILITER PROCLAMATA EST CUIUS REI MEMORIA

Clădirea situată anterior
pe amplasamentul Cazinoului militar.

Clădirea Cazinoului militar,
înainte de 1922

Catedrala Încoronării / a Reîntregirii (cod LMI 2010 AB-II-a-A-00128, AB-II-m-A-00128.01, AB-II-m-A-00128.02)

Edificiul de cult cu poziţia cea mai avansată şi mai vizibilă de pe latura vestică a cetăţii este catedrala ortodoxă. Cunoscută iniţial sub numele de „biserica de încoronare", decizia înălţării ei este rodul unui acord între Nicolae Iorga şi Regele Ferdinand. Încoronarea acestuia din urmă şi a reginei Maria la Alba Iulia, la 15 octombrie 1922, trebuia să valideze, în plan politic şi simbolic-naţional, cadrul statal rezultat din actele de unire din 1918 şi din tratatele semnate în anii 1919-1920 la Conferinţa de Pace de la Paris.

Dacă proiectul ca atare al construirii unei biserici care să adăpostească părţile sacre ale ceremonialului încoronării nu au trezit dezacorduri, nu acelaşi lucru se poate spune despre problema amplasamentului. Nicolae Iorga, bucurându-se de susţinerea arhitectului-şef Victor G. Stephănescu şi a generalului Constantin Coandă, preşedintele Comisiei Încoronării, a impus soluţia unor demolări ample, care să afecteze şi zidurile vestice ale cetăţii. Scopul acestei măsuri consta în obţinerea spaţiului de construcţie. Dar, în planul politicii naţionale, biserica trebuia să devină un factor al „românizării" Albei Iulia, axul său longitudinal oferind, peste şanţul acoperit al cetăţii, direcţia construirii oraşului românesc. Acest proiect radical nu a fost însă şi singurul. Alexandru Lapedatu, secretar al Comisiunii Monumentelor Istorice, el însuşi membru al Comisiei Încoronării, a propus ca biserica să fie construită undeva pe latura sudică a cetăţii (azi curtea de la intrarea pe Traseul celor trei fortificaţii). Soluţia lui Lapedatu era mult mai raţională, contracarând demolările şi evitând concurenţa dintre două edificii despărţite de 700 de ani de istorie. A avut totuşi câştig de cauză proiectul susţinut de Nicolae Iorga.

Piatra de temelie a noii biserici a fost aşezată în 28 martie 1921, iar ultima lucrare, montarea crucii pe campanila înaltă de 58 m, a avut loc în acelaşi an, la 8 septembrie. Perpetuând simbolistica naţională românească legată de unire, Victor G. Stephănescu a luat drept model pentru edificiul de la Alba Iulia ctitoria de la Târgovişte a lui Petru Cercel, fratele lui Mihai Viteazul. Proiectată în cruce greacă înscrisă, biserica încoronării a fost înzestrată cu toate elementele vechilor biserici domneşti: absida semicirculară, naosul pe care se înalţă turla principală, pronaosul cu două turle mai mici, gemene, şi pridvorul deschis, sprijinit pe coloane cu capiteluri compozite. Incinta patrulateră ce marchează spaţiul sacru sugerează interiorul unei abaţii, fapt care a făcut ca ansamblul să fie numit uneori „mânăstirea încoronării". Asemenea multor aşezăminte, ea are două hramuri, Sfinţii Arhangheli Mihail şi Gavriil, cu trimitere la personalitatea lui Mihai Viteazul, şi Sfânta Treime, hramul vechii catedrale mitropolitane a Bălgradului.

Pictura interioară a fost realizată de Costin Petrescu, al cărui autoportret se află în absida altarului. Descendent al unei familii de zugravi de biserici, el a redescoperit arta frescei prin studiile urmate la Viena, München şi Paris. Cele mai cunoscute realizări ale sale la Alba Iulia sunt portretele ctitorilor: Mihai Viteazul şi Doamna Stanca, redaţi în pronaos, Regele Ferdinand şi Regina Maria, reprezentaţi pe peretele vestic al naosului. De o reală valoare artistică este iconostasul, operă a sculptorului C. M. Babic şi a pictorului Ion Norocea.

Biserica a dobândit statutul de catedrală în 1929, când a devenit principalul lăcaş de cult şi reşedinţa Episcopiei Armatei, succedată din 1975 de Episcopia Ortodoxă de Alba Iulia, care în anul 1998 a fost ridicată la rangul de Arhiepiscopie. Ansamblul a beneficiat recent de lucrări de restaurare.

Surse şi referinţe bibliografice: Iorga 1977, pp. 191-192; Anghel 1987, pp. 90-93; Moga, Stan 1992, pp. 8-14; Lapedatu 1998, pp. 200-201; Fleşer 2001, pp. 18-21; Fleşer 2006, pp. 54-56; Fleşer 2008b, pp. 62-63; Fleşer 2009b, pp. 26-28.

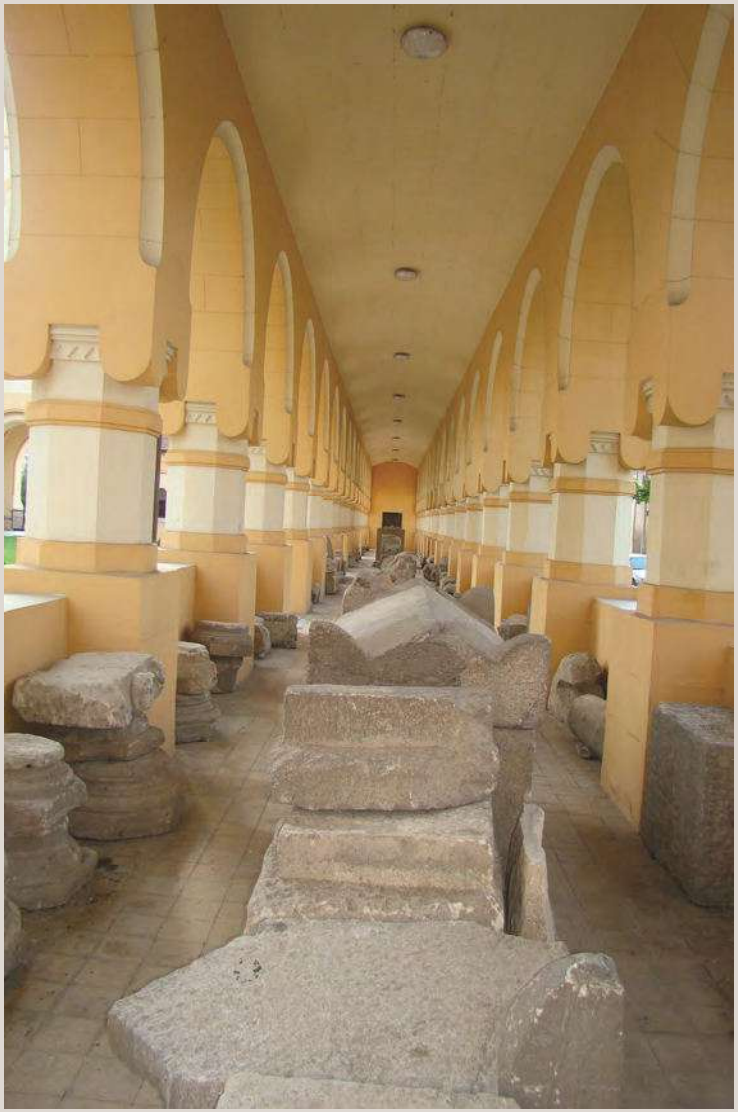

CTITOR AL BISERICEI MITROPOLITANE DE ALBA-IULIA

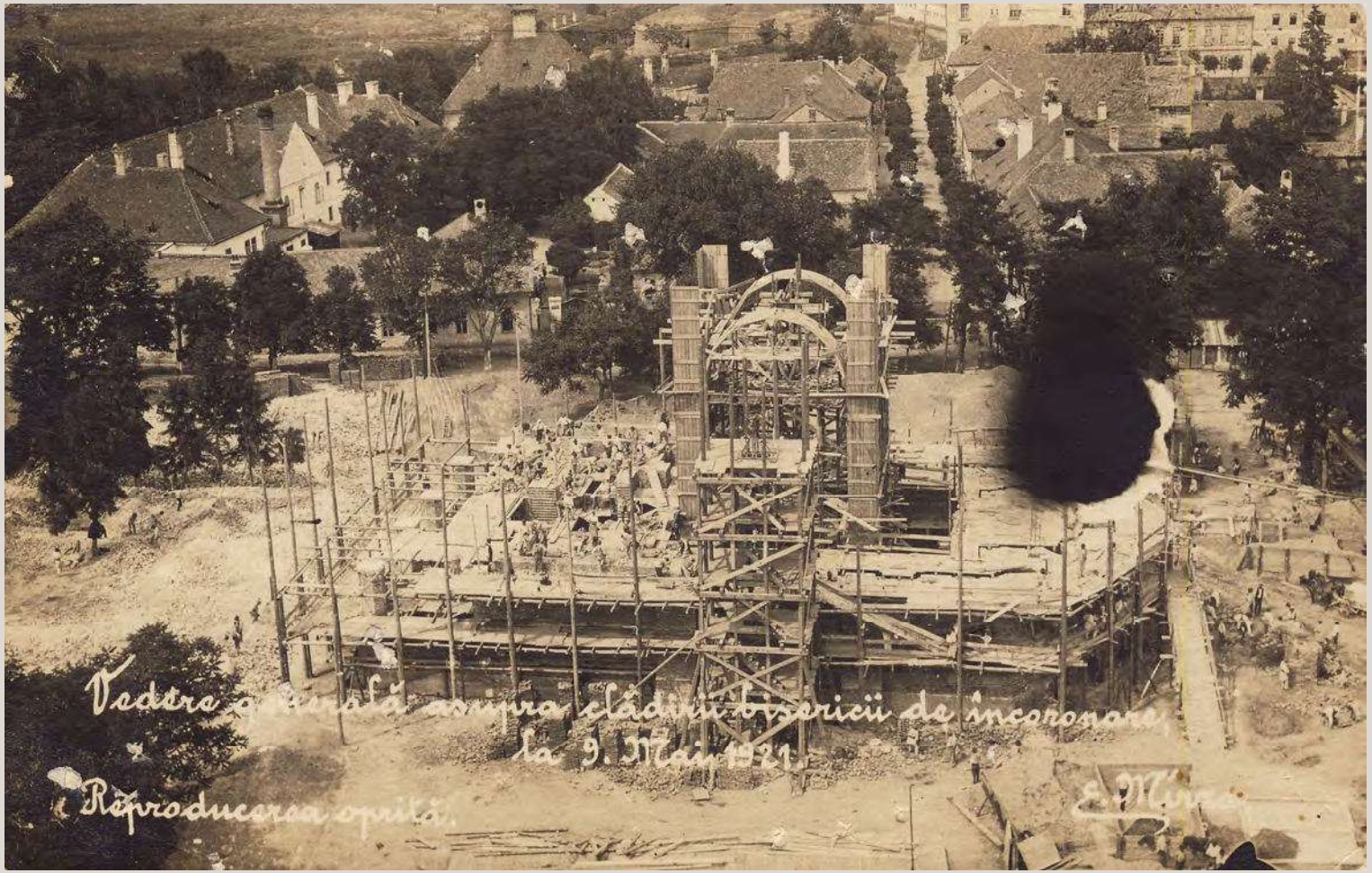
Vedere de ansamblu asupra clădirii bisericii de încoronare
la 9 Mai 1921.
Reproducerea oprită.

ΜΡ
ΘΥ

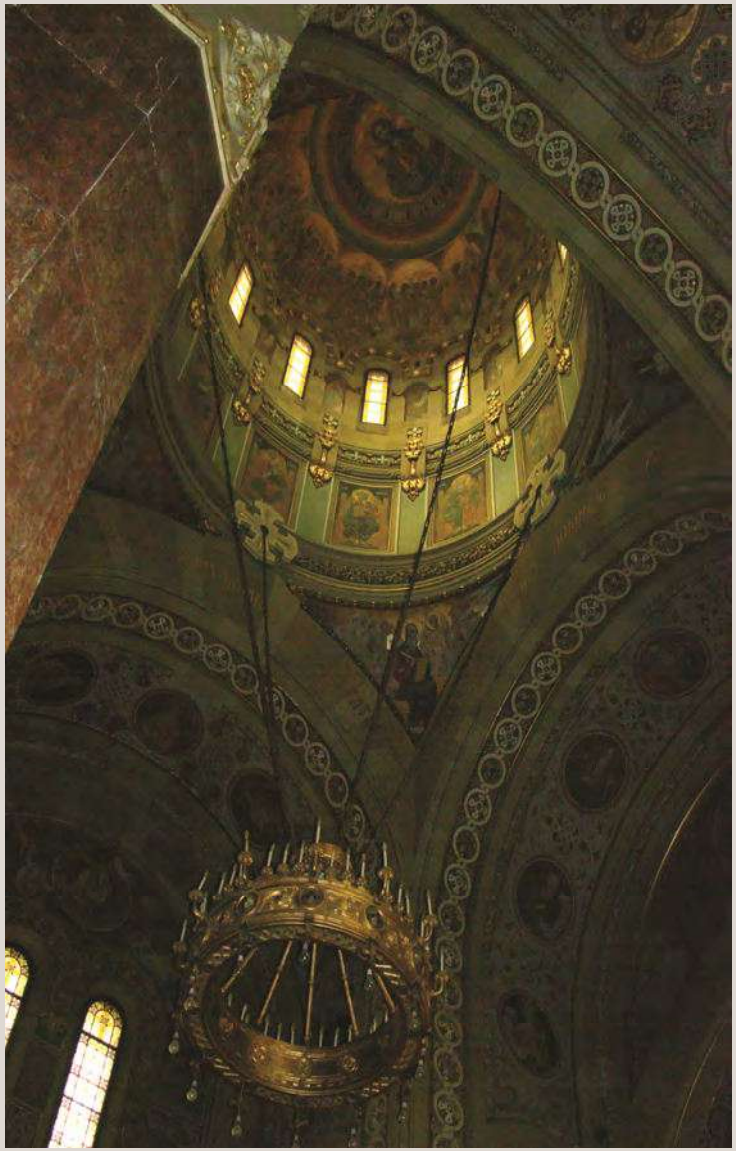

Obeliscul „Horea, Cloşca şi Crişan

Deşi, spre deosebire de alte oraşe din Transilvania, Alba Iulia avusese şi înainte de 1918 o numeroasă comunitate românească, viaţa acesteia nu se reflecta în urbanistica istorică a aşezării. De aceea, tentativele compensatorii nu s-au limitat la construirea bisericii încoronării. La începutul deceniului al patrulea interbelic, în atenţia Despărţământului Alba Iulia al „Astrei", condus atunci de profesorul Eugen Hulea, se afla împlinirea a 150 de ani de la răscoala lui Horia. Comitetul despărţământului a adoptat decizia de a marca această comemorare prin înălţarea unui monument care să se remarce atât prin dimensiuni, cât şi prin calitatea sa artistică. Mentalul naţional are întotdeauna o puternică denotaţie simbolică, de aceea, iniţiatorii proiectului au conceput monumentul ca pe o înfăptuire a întregii naţiuni. Transpunerea în viaţă a acestei idei ar fi constat în colectarea fondurilor necesare prin obolul plătit de elevii şcolilor de pe întinsul întregii Românii. Deşi şcolarii au reacţionat cu o neaşteptată râvnă faţă de mijloacele părinţilor, costurile reale au depăşit cu mult potenţialul acestei surse. Sumele finale s-au rotunjit prin contribuţia guvernului, la recomandarea mai mult sau mai puţin directă a regelui Carol al II-lea.

Proiectul construcţiei a fost adjudecat de arhitectul albaiulian Octavian Mihălţan şi de sculptorul Iosif Fekete. Acesta din urmă, uitat astăzi, a avut totuşi o notorietate în epocă, fiind autorul Monumentului Aviatorilor din Bucureşti. Cu o întârziere de trei ani, din motive financiare, obeliscul din Alba Iulia a fost inaugurat, la 14 octombrie 1937, în prezenţa regelui şi a prinţului moştenitor Mihai, cu o asistenţă alcătuită din miniştri, parlamentari, alte oficialităţi şi numeroşi „străjeri", membrii organizaţiei de tineret a regimului.

Înalt de 22,5 m, obeliscul era cel mai impozant monument de for public realizat în România interbelică. Recursul la tradiţia istorică era echilibrat de nota plastică modernistă, încadrată în stilul *Art deco*. În afara obeliscului ca atare, partea artistică constă, pe latura vestică a monumentului, într-un altorelief care, în conturul României Mari, prezintă imaginile celor trei conducători ai răscoalei, înconjuraţi de ţărani înarmaţi. Pe latura estică este ataşată o Victorie înaripată, simbolizând biruinţa cauzei naţionale. Amplasarea monumentului, deloc întâmplătoare, îl face vizibil de la distanţe de zeci de kilometri, din satele de peste Valea Mureşului.

Surse şi referinţe bibliografice: Anghel 1987, p. 102; Fleşer 2009b, pp. 53-54.

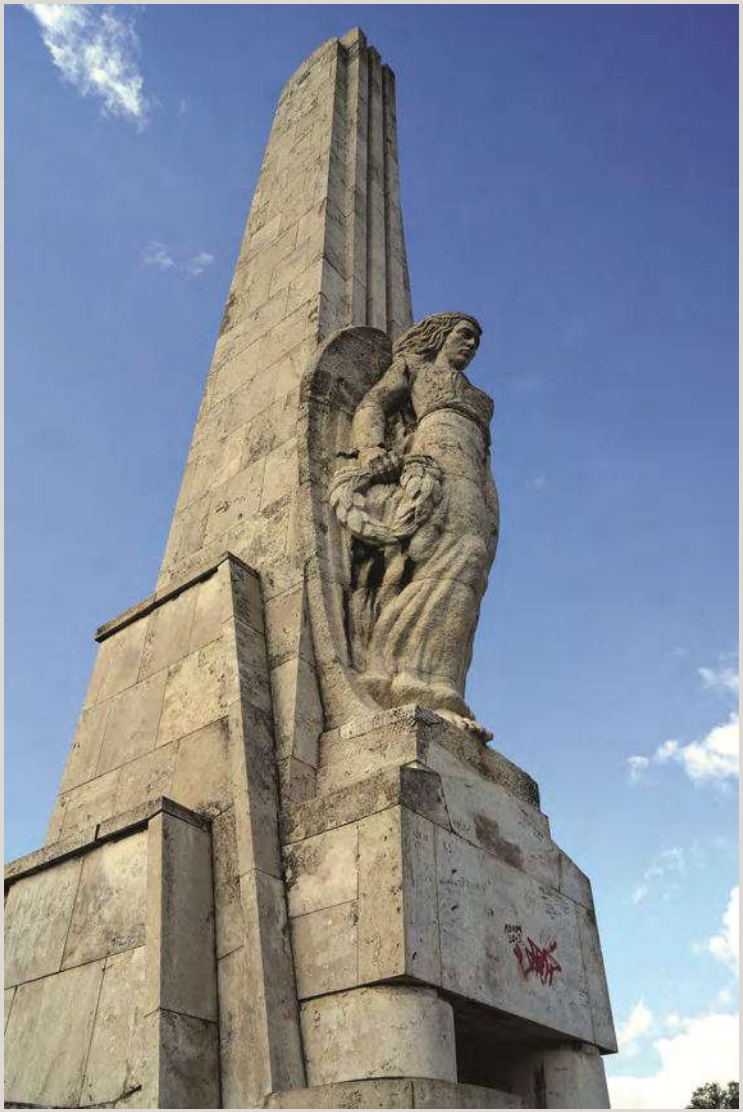

Biserica „Sf. Treime” / Maieri II

Succesoare a catedralei vechii Mitropolii ortodoxe a Bălgradului, edificarea acestei biserici a început cel mai probabil în anii 1714-1715, a continuat cu pronaosul în 1730-1740, când a fost realizată şi pictura murală, de popa Gheorghe Tobias din Abrud, şi s-a încheiat cu ridicarea turnului, în timpul episcopului greco-catolic Petru Pavel Aaron, care a construit şi un mic ansamblu monastic destinat câtorva călugări basilieni. Este o biserică sală cu dezvoltare longitudinală, absidă decroşată, semicirculară la interior şi poligonală la exterior, şi turn-clopotniţă alipit faţadei de vest. Iconostasul iniţial, zugrăvit în 1716-1717 de Iosif Ieromonahul de la Hurez, exista încă în 1906. Funcţionează ca biserică ortodoxă din anul 1948.

Din vechea pictură se mai păstrează doar un fragment pe latura de vest, reprezentând Sinodul ecumenic de la Niceea (787), vizibil din corul ridicat peste fostul pronaos în prima parte a secolului XX. La exterior, biserica este înconjurată de un soclu compus dintr-un tor şi un rând de cărămizi dispuse pe colţ, în dinţi de fierăstrău, motiv reluat în partea superioară, unde torul este încadrat de două şiruri de dinţi de fierăstrău, respectiv la cornişă, unde cele trei şiruri alternează cu rânduri de cărămizi dispuse orizontal. În structura turnului sunt încastrate fragmente de monumente antice şi medievale, între care se remarcă piatra funerară a jupâniţei Ana din Hunedoara (†1622), pe care este consemnat şi numele mitropolitului Teoctist al Bălgradului. Din vechea zestre a bisericii mitropolitane se mai păstrează un clopot turnat în atelierele princiare la 1620, donaţie a lui *Sándor Gereg* (Grecu). Până de curând, în curtea bisericii se afla mormântul lui Atanasie Anghel, primul episcop unit, reînhumat aici foarte probabil înainte de edificarea bisericii, ca urmare a dezafectării cimitirului mitropolitan; locul era marcat de un monument funerar amplasat la 2 iulie 1878 de mitropolitul Ioan Vancea.

Sursele consemnează numele câtorva membri ai comunităţii care şi-au asumat calitatea de ctitori: nobilul Andrei Boer şi Bucur Spinare, care au sprijinit ridicarea pronaosului şi realizarea picturii; în aceeaşi porţiune a bisericii a fost înmormântat în anul 1786 Andrei David, *magister nautarum*, fapt atestat de inscripţia de pe cristelniţa de piatră care marchează locul. Biserica a rămas pentru o vreme îndelungată cea a unei suburbii, legată de destinul mănăstirii care a funcţionat în vecinătatea ei. Tulburările confesionale de la mijlocul veacului al XVIII-lea au determinat scăderea dramatică a numărului credincioşilor, un spor mai semnificativ al acestora înregistrându-se doar după anul 1800.

Biserica a suferit refaceri recente, fără ca acestea să rezolve problema ascensiunii capilare de pe latura de sud. Rămâne cu deosebire regretabilă absenţa ei de pe noua listă a monumentelor istorice, situaţie care se cuvine remediată fără întârziere.

Surse şi referinţe bibliografice: ANSJA, *MRUB. AG-ai*, nr. 48/1789, f. 1r; *CM* – inv. supl., nr. 1/1811, f. 5v; MNUAI, *Documente*, ms. 4487, f. 14r; Hulea 1962, f. 51r; *Schematismus* 1835, p. 13; Bunea 1900, p. 398; *Şematismul 1900*, p. 133, 135; Bunea 1901, p. 282; Bunea 1902, p. 218-219, 313-319; Iorga 1906, vol. II, p. 34; Iorga 2009 (reed.), p. 145; Ciobanu 1924-1925, p. 623; Greceanu, Cristache-Panait 1966, p. 317; Anghel 1970; Mârza 1977; Şerban 1978; Şerban 1986; Micu 1995, pp. 284-285; Porumb 1998, p. 16; Fleşer 2001, pp. 22-25; Miron 2004, p. 100; Câmpeanu 2009, pp. 228, 231-2; Dumitran, Dumitran, Laslo 2009, p. 154; Dumitran 2012, pp. 61, 110.

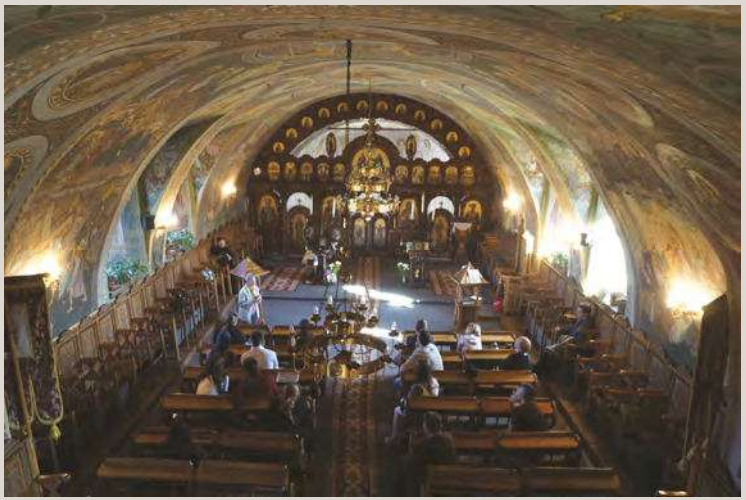

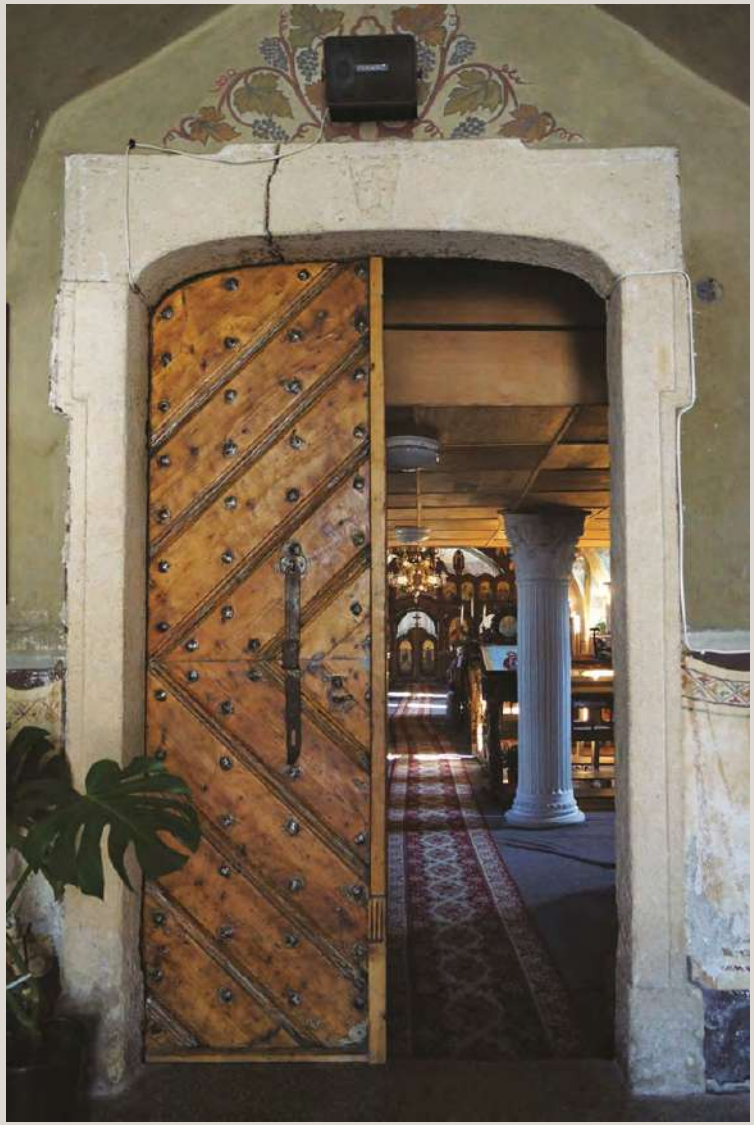

Biserica franciscană (cod LMI 2010 AB-II-a-B-00113, AB-II-m-B-00113.01)

Revenirea ordinelor religioase catolice în Transilvania, după integrarea Principatului în Imperiul Habsburgic, a fost marcată şi de edificarea celor două biserici franciscane.

Cea dintâi, iniţial o capelă aparţinând franciscanilor observanţi din provincia Bulgariei şi Valahiei, a fost amenajată în 1711, în cetate; ea este consemnată pe harta lui Giovanni Morando Visconti din anul 1714 (*Capella di S. Giovanni Capistrano*). Biserica, menţionată în planurile alcătuite de Johann Konrad Weiss în 1731 şi 1736, a fost iremediabil afectată în timpul asediului cetăţii din iunie 1849. Tot atunci a dispărut şi icoana miraculoasă a Maicii Domnului *Hodigitria* adusă de franciscanii bulgari de la Kiprovac, care a atras numeroşi pelerini în secolul al XVIII-lea. În contextul dezafectării ruinelor, o statuie a Sfântului Ioan Nepomuk a fost mutată la biserica romano-catolică din Bărăbanţ.

Cea de-a doua biserică, iniţial şi aceasta doar un oratoriu, a fost ridicată în aşa-numitul „oraş german", ca urmare a invitaţiei episcopului János Antalffy, de către franciscanii observanţi din provincia „Sf. Rege Ştefan" a Transilvaniei. Caracterul impropriu al terenului a determinat, se pare, schimbarea repetată a amplasamentului, cel actual fiind ales înaintea anului 1738, de când datează prima lui semnalare pe un plan al oraşului. Biserica propriu-zisă a fost construită între anii 1750 sau 1752 şi 1770 (planul din 1771 al oraşului o menţionează ca biserică nou ridicată), în 1819 ea necesitând deja reparaţii; refacerea radicală din anul 1843, în urma unui incendiu, este atestată de inscripţia plasată deasupra intrării, în care se aminteşte sprijinul financiar oferit de episcopul Miklós Kováts. Forma actuală a edificiului datează de la ultima renovare, întreprinsă în anul 1881, cu sprijinul episcopului Mihály Fogarasy. În anul 1913 episcopul Gusztáv Majláth a schimbat vechiul hram al bisericii, „Sfântul Sebastian", în "Sfânta Inimă a lui Isus". Masivitatea celor trei componente ale construcţiei (pronaos, naos şi altar), datorată probabil supraînălţării zidurilor cu prilejul refacerii de la mijlocul secolului XIX, contrastează cu proporţiile reduse ale turnului-clopotniţă înălţat peste pronaos. Clădirea conventului, care intersecta faţada nordică a bisericii, a fost demolată în anii '80 ai secolului trecut.

În interior, câteva elemente amintesc de vechea biserică: portalul baroc al sacristiei, monumentul funerar de mari proporţii încastrat pe latura de sud, la trecerea din naos în absida altarului, şi cele trei altare baroce. În curtea actualei mănăstiri se păstrează o statuie a Sfântului Ioan Nepomuk nesemnalată până acum în literatura istorică.

Franciscanii au servit ca preoţi la fosta biserică romano-catolică din Partoş (construită în 1804 şi demolată în 1978), înlocuindu-i pe iezuiţi, până la ridicarea acesteia la rangul de parohie (în anul 1821). Mănăstirea a fost desfiinţată în timpul regimului comunist şi redeschisă după 1990. În prezent administrează o grădiniţă şi o şcoală.

Surse şi referinţe bibliografice: Hulea 1962, ff. 30r, 41r; Lier 1747; Anghel 1996, pp. 71, 73; Léstyán 2000, p. 91-92; Rusu 2000, pp. 48-49; Fleşer 2002; Fleşer 2008b, p. 57; Fleşer 2009b, pp. 79-80, 82-83, Tüskés 2013, p. 203.

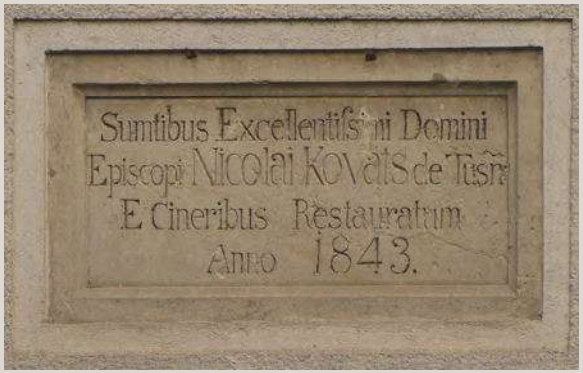

Biserica „Adormirea Maicii Domnului” / Lipoveni (cod LMI 2010 AB-II-a-A-00125, AB-II-m-A-00125.01)

Ridicată foarte probabil în primele decenii ale secolului XVIII – anul 1691, care i s-a atribuit, nu face parte dintr-o pisanie credibilă –, edificarea ei este pusă de tradiţie pe seama zidarilor aduşi din Lipova pentru construirea fortificaţiei bastionare, stabiliţi prin grija generalului Steinville pe amplasamentul al cărui nume a perpetuat originea primilor săi locuitori. Anul 1736 gravat pe o candelă poate fi considerat termenul *ante quem* pentru construirea bisericii, care apare în reprezentările cartografice începând din 1752. La o refacere ulterioară a fost înlăturat zidul despărţitor dintre pronaos şi naos şi s-a adăugat turnul pe faţada de vest. Transformările au afectat structura şi aspectul de ansamblu al monumentului iniţial, de biserică-sală cu dezvoltare longitudinală şi altar pentagonal decroşat, creând un contrast evident între corpul bisericii, scund şi alungit, şi turnul-clopotniţă, masiv şi înalt; pentru neutralizarea presiunii acestuia, a fost necesară consolidarea zidurilor pronaosului cu contraforţi. Edificiul a fost înzestrat cu un cor din lemn, în prima parte a secolului XX. Funcţionează ca biserică ortodoxă din anul 1948.

În interior se păstrează o candelă din anul 1736, cu o inscripţie conţinând iniţialele greceşti *HΔ*, şi o alta din 1766, având gravate numele şi blazonul lui Ioan Dragoş de Thurna; blazonul se mai poate observa şi pe lespedea funerară a acestuia, păstrată în fostul cimitir din curtea bisericii, alături de alte monumente similare, al căror amplasament a fost din păcate schimbat. Nicolae Iorga aminteşte o inscripţie cu anul 1791, pe care o leagă de vechea pictură a bisericii. Fragmente dintr-o frescă databilă în cea de-a doua jumătate a secolului al XVIII-lea au fost descoperite în 1922, dar nu au fost conservate.

Primul ctitor al bisericii care poate fi identificat este negustorul grec *Drágós Iván*, consemnat în conscripţia fiscală a oraşului şi în conscripţia grecilor din Alba Iulia, ambele realizate în anul 1733; candela cu iniţialele numelui său a fost donată foarte probabil de un prezumptiv fiu, magistrul poştei Ioan Dragoş de Thurna, un personaj foarte interesant, înnobilat de Maria Tereza în 4 august 1742. Consemnări mai târzii se referă la un litigiu pentru biserică între credincioşii uniţi şi neuniţi, în contextul tulburărilor confesionale mai ample înregistrate în Principat în cursul deceniilor cinci-şase ale secolului XVIII; sursele documentare referitoare la aceste evenimente nu au fost deocamdată identificate. În primele decenii ale secolului al XIX-lea locuitorii din Lipoveni erau deja mai numeroşi decât cei ai suburbiei Maieri.

Biserica a fost restaurată recent la exterior, iar restaurarea interiorului se află în stadiul de proiect.

Surse şi referinţe bibliografice: ANSJA: *MRUB. AG-ai*, nr. 48/1789, f. 1r; *Primăria*, nr. 2/1809, 5/1810; CM – inv. supl., nr. 1/1811, f. 5v; MNUAI, *Documente*: ms. 4487, f. 9r-10r, 15r-17r; ms. 4860, f. 9r-11r; Hulea 1962, f. 49r-50r; *Schematismus* 1835, p. 13; Siebmacher 1898, p. 150 şi pl. 88; Togan 1898, p. 183; Bunea 1900, p. 398; *Şematismul 1900*, pp. 135-136; Bunea 1901, p. 282; Bunea 1902, p. 219; Iorga 1906, vol. II, p. 35; Iorga 2009 (reed.), pp. 145-146; Ciobanu 1924-1925, p. 623; Dragomir 1930, p. 194, 238; Greceanu, Cristache-Panait 1966, p. 318; Pop 1970; Dumitriu-Snagov 1973, pp. 238-239, doc. nr. XLV; Anghel 1994, p. 297; Anghel 1996, p. 73; Bod 2000, p. 433; Fleşer 2001, pp. 26-29; Miron 2007, pp. 82-83; Câmpeanu 2009, pp. 231-232; Dumitran, Dumitran, Laslo 2009, p. 154; Nedici 2010, pp. 121-124.

Biserica reformată

Noul edificiu de cult al comunităţii reformate, devenit necesar după ce catedrala „Sfântul Mihail” din cetate a revenit catolicilor (1715), a fost ridicat între anii 1757-1761, în centrul a ceea ce era desemnat atunci drept „oraşul maghiar”. Anii sunt consemnaţi în inscripţia votivă plasată deasupra intrării, pe faţada nordică a turnului-clopotniţă, alături de numele celor care şi-au adus contribuţia: nobilii şi cetăţenii reformaţi, cu deosebire contele János Lázár, comite şi prim-curator, şi parohul István Málnási. Probabil pe acelaşi loc se afla „vechiul oratoriu ruinat şi strâmt” amintit în rezoluţia Mariei Tereza de aprobare a construcţiei, din 5 aprilie 1756, pe care reformaţii îl utilizaseră în deceniile anterioare. Noul edificiu a primit forma unei biserici sală cu două abside semicirculare la est şi la vest, intrarea făcându-se prin încăperea de sub turnul-clopotniţă plasat pe latura nordică. Planul reflectă încercarea de adaptare a interiorului bisericii la particularităţile cultului reformat.

Dintre obiectele care împodobesc interiorul, altminteri de o explicabilă sobrietate, se cuvin amintite amvonul cu baldachin din lemn datat 1765 şi balustrada tribunei din absida răsăriteană, care susţine orga, împodobită odinioară cu o frumoasă pictură; un mic fragment al acesteia este vizibil astăzi, rezultat al unei propuneri de restaurare. La exterior, în dreapta intrării, atrage atenţia monumentul funerar al senatorului oraşului, János Bálint (†1836).

Biserica a necesitat o restaurare în anul 1860, atestată de o inscripţie aşezată pe peretele nordic, şi din nou în anii ’70 ai secolului trecut, cea de-a doua implicând şi o renovare a interiorului, prelungită până în anii ’90.

Surse şi referinţe bibliografice: MNUAI, *Documente*, ms. 4487, f. 12r; Ávéd 1912, p. 44; Şerban 1974; Fleşer 2009b, p. 81; Gúdor 2012, pp. 123-127, 396-399.

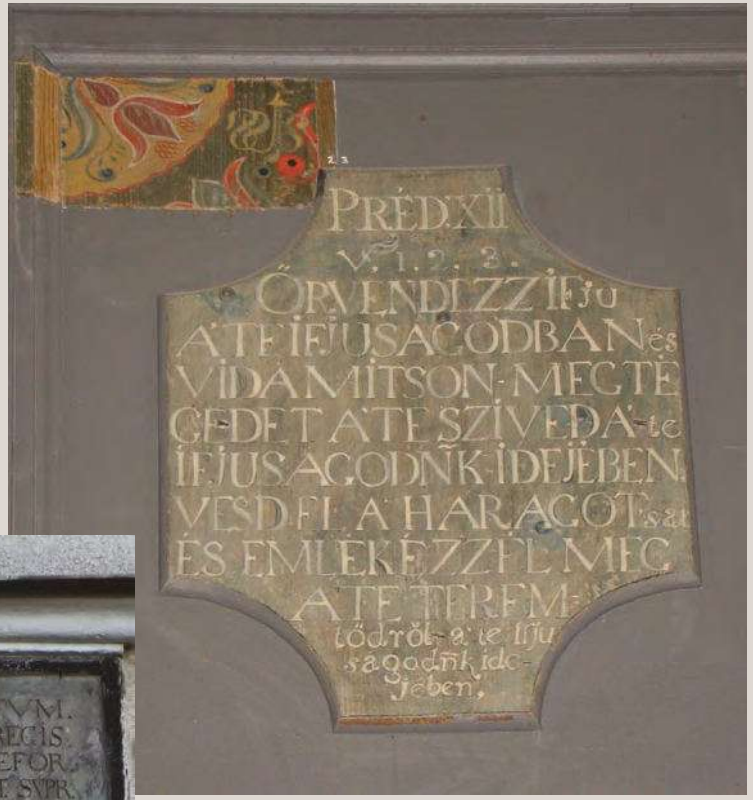
PRÉD.XII
V. 1. 2. 3.
ÉRVENDI ZZI Jú
ÁTE IFJÚSÁGODBAN és
VIDA MITSON MEG TÉ
GEDET ÁTE SZÍVEDA-te
IFJÚSÁGODNAK IDEJÉBEN.
VESD EL A HARAGOT sat
ÉS EMLÉKEZZÉL MEG
ÁTE TEREM-
tődről-a' te Ifjú
ságodnak ide-
jében,

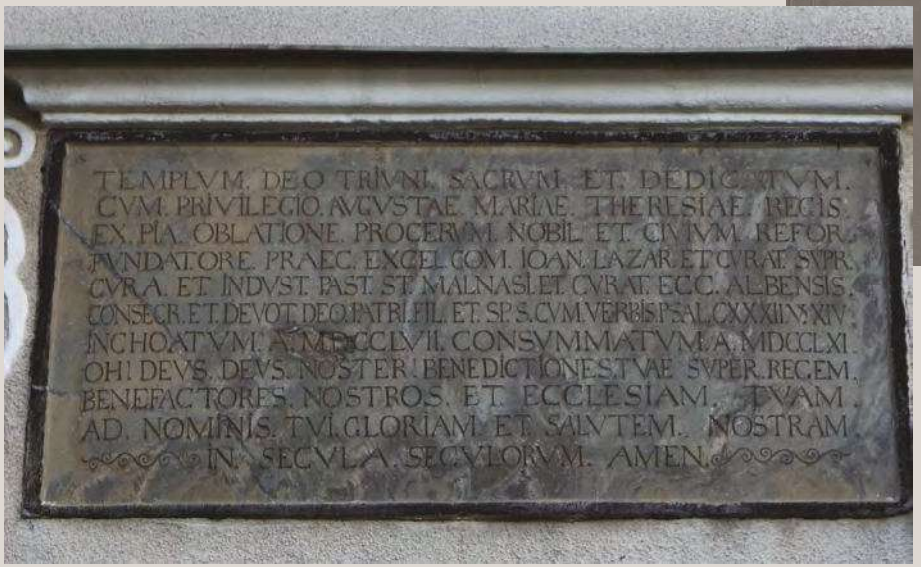
TEMPLVM. DEO TRIVNI. SACRVM. ET. DEDICATVM.
CVM. PRIVILEGIO. AVGVSTAE. MARIAE. THERESIAE. REGIS.
EX. PIA. OBLATIONE. PROCERVM. NOBIL. ET. CIVIVM. REFOR.
FVNDATORE. PRAEC. EXCEL. COM. IOAN. LAZAR. ET CVRAT. SVPR.
CVRA. ET. INDVST. PAST. ST. MALNASI. ET. CVRAT. ECC. ALBENSIS.
CONSECR. ET. DEVOT. DEO. PATRI. FIL. ET. SP. S. CVM. VERBIS PSAL. CXXXIII. V. XIV.
INCHOATVM. A. M.DCCLVII. CONSVMMATVM. A. MDCCLXI.
OH! DEVS. DEVS. NOSTER! BENEDICTIONEST VAE SVPER. REGEM.
BENEFACTORES. NOSTROS. ET. ECCLESIAM. TVAM.
AD. NOMINIS. TVI. GLORIAM. ET. SALVTEM. NOSTRAM.
IN. SECVLA. SECVLORVM. AMEN.

Biserica „Buna Vestire” / a grecilor (cod LMI 2010 AB-II-a-A-00116, AB-II-m-A-00116.01)

Biserica zisă „a grecilor” a fost edificată cel mai probabil în anul 1794, în contextul legislativ mai favorabil ortodocşilor creat de reformele iosefine. Se înfăţişează ca o biserică de tip sală, formată din absidă semicirculară, decroşată, la est, nava compartimentată în trei travee şi turnul-clopotniţă adosat faţadei vestice. La interior, în partea de vest a navei, a fost amenajat la mijlocul secolului trecut un cafas cu balustradă de lemn, sprijinit pe coloane. Amplasarea intrării principale pe latura sudică a turnului se explică prin încercarea de eschivare de la interdicţia impusă „toleraţilor” de a nu putea construi edificii de cult cu turn şi intrarea dinspre stradă.

În interior, o imagine mai puţin obişnuită de pe una din uşile diaconeşti (Arhidiaconul Ştefan prezentând macheta bisericii) transmite mesajul unui tablou votiv. Din zestrea modestului lăcaş de cult anterior al neuniţilor provin 15 icoane de praznic pictate la 1766 de Stan Zugravul din Răşinari, candela şi cădelniţa donate în anul 1768 de *Manu Karandoni de la Melinik* şi icoana împărătească datată 19 aprilie 1783, pictată de Simon din Bălgrad. Alte două candele, poziţionate central, în faţa iconostasului, perpetuează amintirea numelui uneia dintre donatoare, *Kriska Karandoni*, şi pe cea a anului consacrării bisericii, 1794; o a treia candelă, care are inscripţionat cu litere greceşti numele *Stefanu*, poate fi pusă în relaţie cu tabloul votiv amintit mai sus. O piesă de remarcabilă valoare este fastuosul iconostas datând din primele decenii ale veacului al XIX-lea, realizat în atelierul lui Simion Silaghi din Abrud. Scenele biblice de pe spatele acestuia (rămase în stadiu de eboşă) sunt însoţite de inscripţii în limba greacă, folosită şi pentru desemnarea personajelor pictate pe pereţii absidei altarului – singura parte a bisericii care a fost înzestrată cu pictură în etapa iniţială.

Donatorii deja menţionaţi erau membri ai comunităţii levantine stabilite în oraş după mijlocul secolului XVIII, precum cei din familia Karantoni, originară din Melnik, care au fost sprijinitori decişi ai neuniţilor. Compania grecilor din Sibiu, cu ai cărei membri ei au întreţinut raporturi strânse, a exercitat un fel de patronat asupra comunităţii locale. Faptul este probat de păstrarea în memoria locuitorilor a ajutorului financiar oferit pentru edificarea turnului bisericii de unul dintre marii negustori sibieni, poate Constantin Hagi Pop ori Constantin Manicatis Safranos. În comunitatea urbană pe cale de constituire, negustorii levantini au deţinut un loc preeminent, ei apărând în câteva acte în fruntea ctitorilor bisericii.

Biserica a fost supusă recent unor lucrări de întreţinere, iar iconostasul se află în curs de restaurare.

Surse şi referinţe bibliografice: ANSJA, *Primăria*, nr. 1/1784, 6/1803, 12/1808; MNUAI, *Documente*: ms. 4487, f. 18r; ms. 4860, f. 11r-12r; Hulea 1962, f. 46r-48r; Puşcariu 1889, p. 132; Iorga 1906, vol. I, p. 124, vol. II, pp. 34-35, 248, 263-264; Iorga 2009 (reed.), p. 145; Gagyi de Etéd 1911, pp. 272-273; Hitchins, Beju 1977, p. 514; Mârza 1978, pp. 124-125; Hitchins, Beju 1984, p. 541; Fleşer 2001, pp. 30-32; Dreghiciu, Mircea 2005, pp. 291-292, 302; Dumitran, Cucui 2009, pp. 19-22; Dumitran 2011, pp. 275-278; Dumitran 2012, pp. 110-112.

ІНС
Х
ХРС
Ѧ.У.С.П.Г.
Ѧ.ПРЛАПЄ
Ф.І.

ІС
NI
КА
ХС
NICOLAU CÖRU
comerciant
sau nascut
in 1812
au murit
in 1894
Biseritsei Curatu
primar au fost
18 de ani

Biserica evanghelică C. A.

Dacă o comunitate germană exista la Alba Iulia încă din prima jumătate a secolului XVIII, formată din germani luterani aduşi din provinciile ereditare pentru construirea cetăţii, dar şi din saşi transilvăneni, acestora nu li s-a recunoscut – se pare – dreptul la exercitarea publică a cultului anterior anului 1791, când Dieta Principatului a adoptat un articol de lege în această chestiune. Este adevărat că surse mai târzii vorbesc despre acordarea de către Magistrat, după decretarea toleranţei religioase de către împăratul Iosif al II-lea, a unui loc pentru biserică, aflat la extremitatea sud-vestică a teritoriului oraşului liber, care era însă acoperit de o baltă. În orice caz, este cert că, din 1793, exista o capelă de lemn pentru oficierea cultului, amplasată în cimitirul evanghelic de la marginea oraşului, situat în afara fortificaţiei; astăzi, el reprezintă o secţiune din cimitirul oraşului, unde ritmul înlocuirii vechilor monumente funerare, rămase în părăsire, este din păcate destul de alert.

Edificiul actual, de zid, recent refăcut, a fost ridicat între 1824-1826, într-o etapă ulterioară fiindu-i adăugat turnul-clopotniţă pe faţada de vest. Este o biserică sală de mici dimensiuni, cu altar poligonal la exterior, nedecroşat, şi semicircular la interior.

Dintre vestigiile păstrate se cuvin amintite partea superioară a ancadramentului de la intrarea principală în naos şi feroneria uşii, cu zarul datat 1826, precum şi cristelniţa de piatră din 1796, moştenită de la biserica anterioară.

Surse şi referinţe bibliografice: MNUAI, *Documente*, ms. 4487, ff. 10r-11r, ms. 4860, ff. 12r-13r; Ávéd 1912, p. 42; Adam, Puşcaş 1987; Anghel 1994, p. 297; Anghel, Josan 1998; Bozac, Pavel 2006.

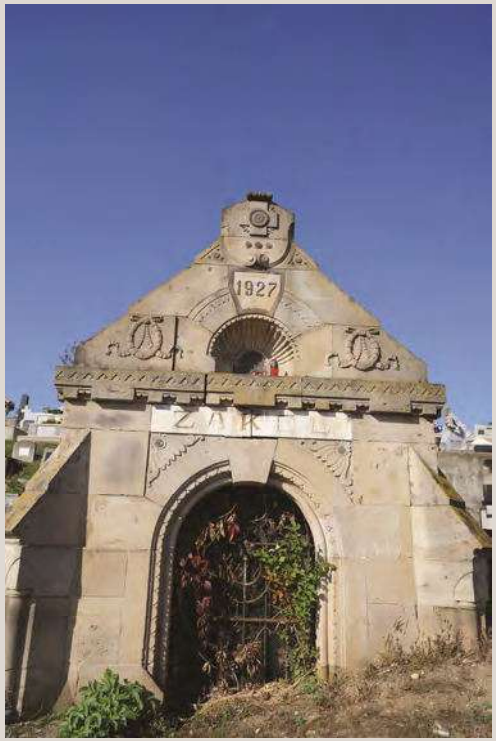

Gyulafehérvár
(Karlsburg)
Evang. Kirche

Sinagoga

Construită în timpul rabinului şef Ezekiel Paneth (1823-1845), personalitate de prim rang a evreilor din Alba Iulia secolului al XIX-lea, originar dintr-o veche familie de evrei ardeleni, construcţia sinagogii *Mareh Yezekiel* s-a încheiat în 1840. Ea încadra dinspre nord-est „oraşul maghiar", întregind lista monumentelor de cult din fosta capitală a Principatului cu un edificiu care îmbina elementele baroce şi neoclasice. Era prima sinagogă de zid din Transilvania, alcătuită dintr-o navă mărginită la vest de vestibulul (*Ulam*) suprapus de galeria cu locuri pentru femei, mărturie a respectării ortodoxiei, iar la est de *Aron-Ha kodesh*, adăpostind *Torah* în spatele uşilor acoperite de perdeaua brodată (*parocheth*); în mijlocul sălii de adunare (*Heikal*) se află *Bimah*, de unde erau citite pasajele biblice. În ciuda acestor semne care mărturiseau o predilecţie pentru ritul *ashkenazi* al comunităţii majoritare, rabinii au trebuit să-şi asume slujirea în ambele rituri, chiar dacă diferendele cu adepţii ritului *sefard* nu au putut fi prevenite. O sinagogă a acestora, „sinagoga nouă" sau „spaniolă", a putut fi construită doar în ultimul sfert al secolului XIX (între 1874-1883), dar ea a fost victima sistematizării urbane din timpul regimului comunist, fiind demolată în anul 1983, pentru a lăsa locul unui magazin universal.

În prezent, în condiţiile scăderii dramatice a numărului membrilor comunităţii, ceremoniile religioase nu se mai pot desfăşura în sala mare de adunare, iar o restaurare temeinică a edificiului este stringent necesară, ca şi includerea lui pe lista monumentelor istorice, de unde lipseşte în mod aproape inexplicabil.

Surse şi referinţe bibliografice: Ávéd 1912, p. 43; Carmilly-Weinberger 1994; Gyémánt, Benjamin 1999; Caloianu 2006, pp. 205-226; Fleşer 2009b, pp. 85-87.

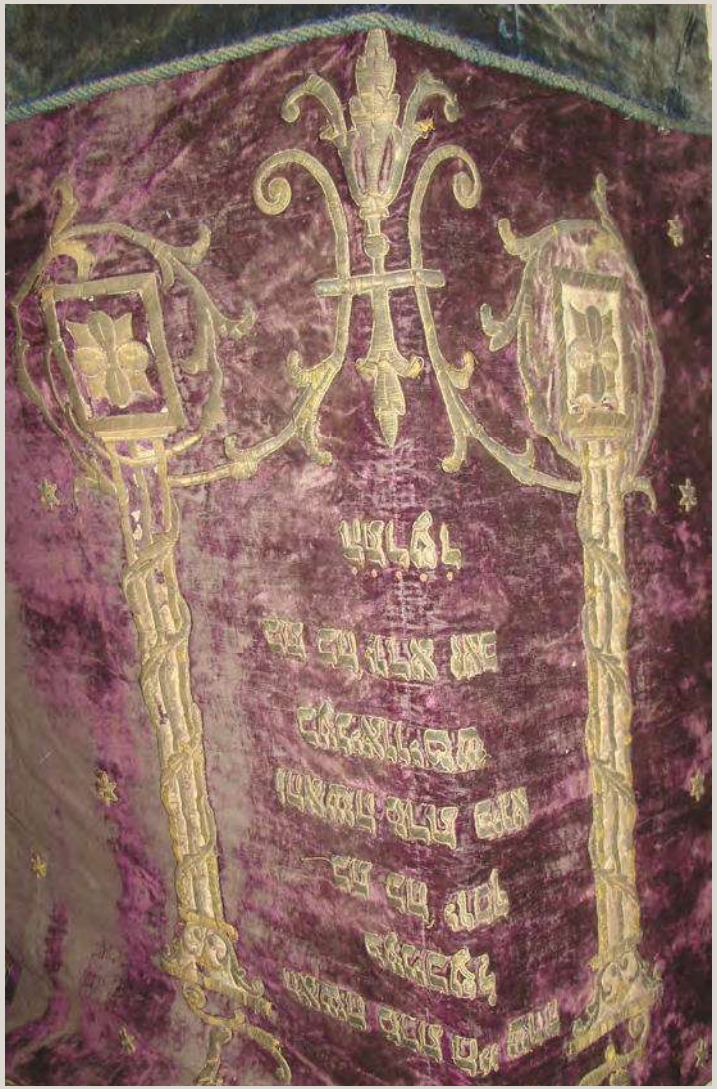

כ ת
ליקר נשמות אבותיו
הה"ר כמוה"ר זאב
במוה"ר יעקב ירמיהו זל
נפטר שז סיון תרמט
ואשתו מ' רבקה בת
מוה"ר יעקב הלוי עה
נפטרה שז תמוז תרעה
מאת בנם חיים יעקב ירמיהו
פוכסבאלג
ה תרעו

Primăria

Seria dotărilor edilitare administrative ale Alba Iuliei a fost completată la jumătatea secolului al XIX-lea cu noul – pe atunci – sediu al primăriei. De dimensiuni mai degrabă modeste, înfăţişând elementele unui stil eclectic, având doar un singur etaj, clădirea inaugurată în 1845 a contribuit totuşi la individualitatea arhitectonică a uneia dintre pieţele comerciale ale oraşului, denumită actualmente Iuliu Maniu. După 1918 ea a fost preluată cu aceeaşi funcţie de autorităţile statului român. Din păcate, ne referim la un edificiu care nu a supravieţuit campaniei de „sistematizare" urbană de la sfârşitul perioadei comuniste.

Surse şi referinţe bibliografice: Hendrea 1996, pp. 19, 24; Fleşer 2009b, pp. 99, 124.

Palatul de Justiţie (cod LMI 2010 AB-II-m-B-00102)

Ilustrând o tendinţă de evoluţie urbanistică, în peisajul arhitectonic al Alba Iuliei a apărut, în primul deceniu al secolului XX, cea mai impozantă clădire din oraşul de jos. Este vorba de Palatul de Justiţie, înălţat între 1906-1908. Amploarea edificiului reflectă şi o anumită mentalitate social-juridică a epocii: el depăşea, cu certitudine, nevoile instituţionale ale unui oraş cu abia 11.000 de locuitori, dar le reprezenta pe ale uneia dintre cele mai importante unităţi administrative ale Transilvaniei austro-ungare, Comitatul Alba Inferioară.

Determinat morfologic de zona de amplasare, Palatul de Justiţie are forma unui hexagon care închide două curţi interioare, de asemenea poligonale şi, pe lângă cele de pe laturi, un corp de clădire median, toate evoluând în plan vertical pe trei niveluri. Dintre elementele decorative, vom insista doar asupra celor cuprinse în rezalitul faţadei sudice. În general, arhitectura neoclasică exprimă autoritate, în cazul de faţă autoritatea ideii de justiţie. Aşa poate fi cel mai bine descris efectul asupra privirii provocat de masivitatea pilaştrilor şi a coloanelor cu capiteluri ionice şi de obeliscul sub care se desfăşoară toate celelalte elemente constituente ale faţadei. Local al tribunalului şi al altor instituţii juridice, clădirea şi-a schimbat destinaţia în 1968, când a oferit sedii pentru instituţiile politice şi administrative ale judeţului Alba. Menţinându-şi după 1990 funcţia de reşedinţă a administraţiei departamentale, edificiul este astăzi pe cale să revină la rolul său iniţial.

Surse şi referinţe bibliografice: Anghel 1987, p. 108; Fleşer 2009b, pp. 90-93.

Reduta / Teatrul Caragiale

O notă specifică oferită de centrele urbane mai mari sau mai mici ale Europei Centrale era viaţa mondenă care se desfăşura în jurul redutei. În ciuda rezonanţei războinice, reduta nu era altceva decât un club frecventat de „lumea bună”: magistraţi, avocaţi, funcţionari, oameni de afaceri, meseriaşi mai înstăriţi şi, mai rar, profesori. Cândva, în ultimii ani ai secolului al XIX-lea, o clădire din parcul oraşului ce servise odată şi ca local de grădiniţă a fost reamenajată, presupunem radical, pentru a deveni *reduta oraşului Alba Iulia*, stabiliment aflat în administraţia primăriei. Fotografiile de epocă ne prezintă edificiul compus, în principal, dintr-un corp central masiv, folosit atunci, ca şi astăzi, ca sală de spectacole. În stânga şi în dreapta, dispuse pe un singur nivel, se aflau săli mai mici în care cei care frecventau reduta, clienţi sau poate chiar membri, îşi serveau cafelele, îşi fumau ţigările, discutau sau citeau presa. Exista şi un restaurant cu o terasă acoperită, spre parc.

Anul 1918 nu a adus schimbări prea mari în funcţionarea redutei, poate doar anumite modificări în privinţa publicului său. La 15 octombrie 1922, însă, reduta a găzduit o parte a programului încoronării Regelui Ferdinand. Clădirea a fost pregătită din timp pentru eveniment şi, la iniţiativa edililor oraşului, a fost adaptată funcţiei de casă de cultură. A fost cunoscută în continuare ca Sala Caragiale, găzduind reprezentaţii muzicale, teatrale şi conferinţele pentru intelectuali ale „Astrei”. Vremurile s-au schimbat însă şi, prin anii ’50, vechea redută a devenit Cinematograful „23 August”, apoi Casa de Cultură municipală şi, în ultimele decenii, Casa de Cultură a Studenţilor.

Surse şi referinţe bibliografice: Anghel 1987, p. 108; Hendrea 1996, pp. 41-42;Fleşer 2009b, pp. 101-103, 131-132.

Hotelul *Europa*

Imaginea hotelului *Europa* aparţine astăzi doar memoriei fotografice. Din anii '70 ai secolului al XIX-lea faţada sa cu ancadramente ogivale aducea pe strada de pe latura estică a parcului din oraşul de jos estetica arhitectonică a neogoticului. Clădirea, cu un singur etaj, depăşea rolul unui loc în care oamenii dorm şi pleacă a doua zi. Presa de dinainte şi de după Primul Război Mondial consemna desfăşurarea în saloanele sale a unor serate literare, reprezentaţii teatrale, expoziţii sau reuniuni politice.

Surse şi referinţe bibliografice: Hendrea 1996, p. 44; Fleşer 2009b, p. 96.

Hotelul *Hungaria / Dacia / Apulum*

Despre hotelul *Hungaria*, *Dacia* după 1918 şi *Apulum* de prin anii '70, se mai poate discuta, din păcate, doar la timpul trecut, impozantul edificiu fiind una dintre ultimele victime ale campaniei de demolări desfăşurate de regimul comunist. Iarăşi din păcate, fotografiile şi cărţile poştale i-au vizat cu predilecţie faţada estică, în timp ce elementele neoclasice de decor excelau pe cea sudică. Clădire cu un singur etaj şi fără să ocupe un spaţiu prea mare, hotelul *Hungaria* a fost, totuşi, din 1887, de la inaugurare, una dintre clădirile reprezentative ale Alba Iuliei moderne. Ca oricare alt hotel, şi-a legat fiinţa de evenimentele epocii în care a existat. Este suficient să spunem că în restaurantul său a avut loc, la 30 noiembrie 1918, conferinţa în cadrul căreia conducerea politică a naţiunii române a convenit asupra formei finale a textului devenit a doua zi, la 1 decembrie, rezoluţia Marii Adunări Naţionale care a votat unirea Transilvaniei cu România. Prestigiul de „monument al Unirii" nu i-a impresionat însă pe decidenţii demolării, deşi aceştia profesau naţional-comunismul.

Surse şi referinţe bibliografice: Hendrea 1996, pp. 43-44; Fleşer 2009b, pp. 93-95, 126, 128.

Case particulare

Alba Iulia, oraşul propriu-zis sau oraşul de jos, cum i se spune în limbajul cotidian, s-a născut după 1715, în directă legătură cu edificarea cetăţii, de unde populaţia civilă a trebuit în cea mai mare parte să plece. Documentele cartografice din prima jumătate a secolului XVIII arată o evoluţie lentă, chiar dacă ea a urmat un proiect de urbanizare coerent, vizibil în traseul drept şi regulat al tramei stradale. Un motiv al încetinirii trebuie să fi fost caracterul mlăştinos al terenului, iar dispariţia multora dintre edificiile iniţiale trebuie pusă pe seama inundaţiilor care au provocat ravagii în repetate rânduri, cele mai devastatoare având loc în 1785, 1851, 1857, 1875, 1887 şi 1893. Aşa se face că, exceptând lăcaşurile de cult, cele mai vechi clădiri care au adăpostit locuinţe particulare nu coboară sub anul 1810, inscripţionat pe portalul casei cu nr. 6 de pe actuala stradă a Teilor. Amenajările în funcţie de gustul diverselor generaţii au schimbat şi ele de mai multe înfăţişarea clădirilor, iar intervenţiile în acelaşi sens din ultimele decenii le-au şters multora personalitatea arhitectonică, desăvârşind distrugerea sistematică practicată de edilii regimului comunist. Pintre cele care au supravieţuit cât de cât intacte, recomandate însă nu de vechime, ci de numele celor care le-au locuit, se numără casa primului primar român al oraşului, avocatul Camil Velican, construită la începutul secolului XX, şi cea a memorandistului Rubin Patiţia, cu decorul faţadei databil la sfârşitul secolului XIX.

Ansambluri stradale compacte au supravieţuit doar în cartierele denumite în vechile planuri „oraşul maghiar" şi „oraşul german", populate însă, în ciuda apelativelor etnicizate, de o diversitate de etnii, elementul comun constituindu-l bunăstarea materială, în funcţie de care şi-au putut permite achiziţionarea unei locuinţe într-un perimetru rezervat elitei sociale şi economice. Marea majoritate o formau negustorii, între care un rol deosebit pentru evoluţia oraşului l-au avut cei de origine ebraică, iar pentru comunitatea românească cei denumiţi generic macedoneni sau greci, rămaşi în memoria colectivă datorită contribuţiei financiare la construirea sau întreţinerea lăcaşurilor de cult.

Surse şi referinţe bibliografice: Moldovan 1913, pp. 40-43; Anghel 1994, pp. 296-299; Fleşer 2009b, pp. 115-120.

Str. Teilor, nr. 6 (cod LMI 2010 AB-II-m-B-20911)

Case pe str. George Coşbuc (cod LMI 2010 AB-II-a-B-00092)

Str. George Coşbuc colţ cu str. Regina Maria, casa nr. 14 (cod LMI 2010 AB-II-m-B-00104), ansamblu şi detaliu de faţadă.

Str. Teilor, nr. 14 (cod LMI 2010 AB-II-m-B-00155), ansamblu şi detaliu de faţadă.

Casa Patiția, str. Trandafirilor, nr. 14
(cod LMI 2010 AB-II-m-B-00140)

Casa Velican, str. Trandafirilor, nr. 11
(cod LMI 2010 AB-II-m-B-00144)

Case pe str. George Coşbuc (cod LMI 2010 AB-II-a-B-00092)

Casa Avéd Jakó, nelocalizată

Palatul Gisella (cod LMI 2010 AB-II-m-B-00123)

Case pe str. Teilor (cod LMI 2010 AB-II-a-B-00096)

Actuala piaţă Iuliu Maniu, în jurul anului 1900 şi astăzi.

Abrevieri bibliografice

A. Surse inedite

ANSJA, *CM – inv. supl.*: Arhivele Naţionale. Serviciul Judeţean Alba, fond *Mitropolia Română Unită Blaj. Cabinetul Mitropolitului – inventar suplimentar*

ANSJA, *MRUB. AG-ai*: Arhivele Naţionale. Serviciul Judeţean Alba, fond *Mitropolia Română Unită Blaj. Arhiva Generală – acte inventariate*

ANSJA, *Primăria*: Arhivele Naţionale. Serviciul Judeţean Alba, fond *Primăria Alba Iulia*

Hulea 1962: Hulea, Eugen, *Repertoriul monumentelor şi al locurilor istorice din fostul judeţ Alba*, manuscris, biblioteca Muzeului Naţional al Unirii

MNUAI, *Documente*: Muzeul Naţional al Unirii Alba Iulia, colecţia *Documente*

B. Surse edite şi literatură

Adam, Puşcaş 1987: Adam, Iosif, Ioan Puşcaş (ed.), *Izvoare de demografie istorică*, vol. II, *Secolul al XIX-lea – 1914. Transilvania*, Bucureşti, 1987

Alzati 1982: Alzati, Cesare, *Terra romena tra oriente e occidente. Chiese ed etnie nel tardo '500*, Milano, 1982

Anghel 1970: Anghel, Gheorghe, Un episcop necunoscut în scaunul Bălgradului în prima jumătate a sec. al XVII-lea?", în *Mitropolia Ardealului*, XV, nr. 1-3 (1970)

Anghel 1989: Anghel, Gheorghe, „O variantă a proiectului cetăţii bastionare de la Alba Iulia", în *Apulum*, XXVI (1989), pp. 383-388

Anghel 1994: Anghel, Gheorghe, „Despre evoluţia teritorială a oraşului antic, medieval şi modern Alba Iulia", în *Apulum*, XXXI (1994), pp. 283-302

Anghel 1996: Anghel, Gheorghe, „Alba Iulia în secolul al XVIII-lea. Schimbarea vetrei oraşului medieval", în *Historia Urbana*, IV, 1-2 (1996), pp. 63-84

Anghel, Josan 1998: Anghel, Gheorghe, Nicolae Josan, „Locuitorii esplanadei fortificaţiei din Alba Iulia în anii 1804 şi 1858", în *Apulum*, XXXV (1998), pp. 281-300

Ávéd 1912: Ávéd Jákó, *Gyulafehérvári kalauz*, Gyulafehérvár, 1912

Bethlen 2004: Bethlen, Nicolae, *Descrierea vieţii sale de către el însuşi*, În românește de Francisc Papp, Cluj-Napoca, 2004

Bod 2000: Bod, Petrus, *Brevis Valachorum Transylvaniam incolentium historia*, în Ana Dumitran, Gúdor Botond, Nicolae Dănilă, *Relaţii interconfesionale româno-maghiare în Transilvania (mijlocul secolului XVI – primele decenii ale secolului XVIII)*, Alba Iulia, 2000, pp. 312-445

Bozac, Pavel 2006: Bozac, Ileana, Teodor Pavel (ed.), *Călătoria împăratului Iosif al II-lea în Transilvania la 1773 / Die Reise Kaiser Josephs II. durch Siebenbürgen im Jahre 1773*, vol. I, Cluj-Napoca, 2006

Bunea 1900: Bunea, Augustin, *Din istoria românilor. Episcopul Ioan Inocenţiu Klein (1728-1751)*, Blaj, 1900

Bunea 1901: Bunea, Augustin, „Statistica românilor din Transilvania în anul 1750", în *Transilvania*, an XXX (1901), IX, pp. 237-292

Bunea 1902: Bunea, Augustin, *Episcopii Petru Pavel Aron şi Dionisiu Novacovici sau istoria românilor transilvăneni de la 1751 până la 1764*, Blaj, 1902

Caloianu 2006: Caloianu, Ana-Maria, *Istoria comunităţii evreieşti din Alba Iulia (sec. XVII – 1948)*, Bucureşti, 2006

Carmilly-Weinberger 1994: Carmilly-Weinberger, Moshe, *Istoria evreilor din Transilvania (1623-1944)*, Bucureşti, 1994

Câmpeanu 2009: Câmpeanu, Remus, Anca Câmpian (coord.), *În spiritul Europei moderne. Administraţia şi confesiunile din Transilvania în perioada reformismului terezian şi iosefin (1740-1790)*, Cluj-Napoca, 2009

Ciobanu 1924-1925: Ciobanu, Vasile, „Statistica românilor ardeleni din anii 1760-1762”, în *Anuarul Institutului de Istorie Naţională*, III (1924-1925), pp. 616-700
Csala 2001: Csala Rita, „Institutul Teologic Romano-Catolic din Alba Iulia: organizarea şi biblioteca”, în *Buletinul Cercurilor Ştiinţifice Studenţeşti*, 7 (2001), pp. 179-188
Dârja 1997: Dârja, Ileana, „Din istoria Bibliotecii „Batthyaneum”. Etapa I: 1798-1826”, în *Apulum*, XXXIV (1997), pp. 341-365
Dragomir 1930: Dragomir, Silviu, *Istoria desrobirei religioase a românilor din Ardeal în secolul XVIII*, vol. I, Sibiu, 1930
Dreghiciu, Mircea 2005: Dreghiciu, Doina, Gabriela Mircea, „O schiţă de biografie a protopopului albaiulian Nicolae Raţiu”, în *Apulum*, XLII (2005), pp. 291-310
Dumitran 2007: Dumitran, Daniel, *Un timp al reformelor. Biserica Greco-Catolică din Transilvania sub conducerea episcopului Ioan Bob (1782-1830)*, Cluj-Napoca, 2007
Dumitran 2011: Dumitran, Daniel, „Spre o reală toleranţă pentru răsăriteni? Problema concivilităţii în oraşele libere din Transilvania”, în *Annales Universitatis Apulensis, Series Historica*, 15/II (2011), pp. 257-308
Dumitran 2012: Dumitran, Ana, „Pictura românească în judeţul Alba până la mijlocul secolului al XIX-lea. Demersuri pentru o bază de date”, în *Patrimonium Apulense*, XII (2012), pp. 7-387
Dumitran, Cucui 2009: Dumitran, Ana, Elena-Daniela Cucui, *Simon Bălgrădeanul*, Alba Iulia, 2009
Dumitran, Dumitran, Laslo 2009: Dumitran, Daniel, Ana Dumitran, Florean-Adrian Laslo, *„... virtuti decreti tollerantiae beneficia clero Graeci restituenda ..." Biserica românească din Transilvania în izvoarele statistice ale anului 1767*, Alba Iulia, 2009
Dumitriu-Snagov 1973: Dumitriu-Snagov, I., *Românii în arhivele Romei (Secolul XVIII)*, Bucureşti, 1973
Entz 1958: Entz Géza, „La cathédrale de Gyulafehérvár (Alba Iulia)”, în *Acta Historiae Artium Academiae Scientiarum Hungaricae*, tom V, fasc. 1-2 (1958), pp. 1-40
Fleşer 2001: Fleşer, Gheorghe, *Biserici româneşti de zid din judeţul Alba*, Alba Iulia, 2001
Fleşer 2002: Fleşer, Gheorghe, „Statuia Sfântului Ioan Nepomuc în plastica barocă din judeţul Alba”, în *Apulum*, XXXIX (2002), pp. 317-324
Fleşer 2006: Fleşer, Gheorghe, *Cetatea Alba Iulia. Edificii istorice şi amenajări urbanistice / The Citadel of Alba Iulia. Historical Buildings and Planning Arrangements*, Alba Iulia, 2006
Fleşer 2008a: Fleşer, Gheorghe, „Sculptura romanică la catedrala romano-catolică din Alba Iulia. Repertoriul ornamental. Partea I”, în *Apulum*, XLV (2008), pp. 99-118
Fleşer 2008b: Fleşer, Gheorghe, *Alba Iulia. O istorie urbană ilustrată*, Ghimbav, 2008
Fleşer 2009a: Fleşer, Gheorghe, „Sculptura romanică la catedrala romano-catolică din Alba Iulia. Repertoriul ornamental. Partea a II-a”, în *Apulum*, XLVI (2009), pp. 83-94
Fleşer 2009b: Fleşer, Gheorghe, *Alba Iulia. Oraşul şi monumentele sale în imagini de epocă*, Alba Iulia, 2009
Gágyi de Etéd 1911: Gágyi de Etéd, Eugen, „Regulatio Diocesis Transilvanicae Disunitae anno 1805”, în *Transilvania*, an XLII (1911), 3, pp. 266-294
Greceanu, Cristache-Panait 1966: Greceanu, Eugenia, Ioana Cristache-Panait, „Biserici româneşti din raionul Alba Iulia”, în *Mitropolia Ardealului*, XI, nr. 4-6 (1966)
Gúdor 2012: Gúdor Kund Botond, *Az eltűnt Gyulafehérvári Református Egyházmegye és egyházi közösségei / Inquisitio dioceseos Alba-Carolinensis reformatae relatoria (1754)*, Kolozsvár – Barót, 2012
Hendrea 1966: Hendrea, Gheorghe, *Alba Iulia, oraşul Marii Uniri, în imagini de epocă*, Alba Iulia, 1996

Hitchins, Beju 1977: Hitchins, Keith, Ioan N. Beju, „Statistica românilor ortodocşi din Transilvania din anul 1766", în *Mitropolia Ardealului*, XXII, 7-9 (1977), pp. 505-551
Hitchins, Beju 1984: Hitchins, Keith, Ioan N. Beju, „Conscripţia clerului ortodox transilvan din 1767", în *Mitropolia Ardealului*, XXIX, 7-8 (1984), pp. 534-568
Igna 1945: Igna, N., „Monumentul Custozza din Alba-Iulia", în *Apulum*, II (1945), pp. 402-405
Igna, Bratu, Popescu 1945: Igna, N., R. Bratu, C. I. Popescu, *Spitalul Militar Alba Iulia „Medic General Dr. Carol Davila". Douăzeci şi cinci ani de activitate*, Alba Iulia, 1945
Iorga 1906: Iorga, Nicolae, *Scrisori şi inscripţii ardelene şi maramureşene*, vol. I-II, Bucureşti, 1906
Iorga 1977: Iorga, Nicolae, *Pagini alese din însemnările de călătorie prin Ardeal şi Banat*, vol. II, Bucureşti, 1977
Iorga 2009 (reed.): Iorga, Nicolae, *Neamul românesc în Ardeal şi Ţara Ungurească la 1906*, ediţie de I. Oprişan, Bucureşti, 2009
Kovács 1984: Kovács András, *Construcţii patronate de Gabriel Bethlen*, teză de doctorat, Universitatea „Babeş-Bolyai", Cluj-Napoca, 1984, în manuscris
Kovács 1994: Kovács András, „Colegiul Academic de la Alba Iulia", în *Ars Transsilvaniae*, IV (1994), pp. 35-47
Kovács 2011: Kovács András, „The Batthyaneum Observatory of Alba Iulia. A Less Kown Iconographic Program", în *Batthyaneum. Omagiu fondatorului Ignatius Sallestius de Batthyán (1741-1798)*, ed. Doina Biro Hendre, Bucureşti, 2011, pp. 195-212
Lapedatu 1998: Lapedatu, Alexandru, *Amintiri*, Ediţie de Ioan Opriş, Cluj-Napoca, 1998
Lestyán 2000: Lestyán Ferenc, *Megszentelt kövek. A középkori Erdélyi Püspökség templomai*, II, Kolozsvár, 2000
Lier 1747: Lier, Fr. Jacobus, *Mariana lux relucens, seu Historia genuina iconis B. V. Mariae lachrymosae, quae olim in Bulgarica civitate Chyprovacii bis flevit, & apud RR. PP. Franciscanos Bulgaros de Observatia miraculorum fulgorum lucebat, sed ob injuriosa belli tempora quasi sub modio fuit conservata, nunc vero Carolinae in praesidio apud eosdem RR. PP. Franciscanos, quasi super candalabrum posita, beneficiis relucet, et devotissime colitur*, Claudiopoli, 1747
Marcu-Istrate 2008: Marcu-Istrate, Daniela, *Catedrala romano-catolică „Sfântul Mihail" şi palatul episcopal din Alba Iulia. Cercetări arheologice (2000-2002)*, Alba Iulia, 2008
Mârza 1977: Mârza, Eva, „Colecţia de carte veche de la biserica ortodoxă română Maieri II Alba Iulia", în *Apulum*, XV (1977), pp. 355-369
Mârza 1978: Mârza, Eva, „Protopopul Nicolae Raţiu şi colecţia de carte românească veche de la biserica „Buna Vestire" din Alba Iulia", în *Îndrumător Pastoral*, II (1978), pp. 123-126
Micu 1995: Micu, Samuil, *Istoria românilor*, ediţie de Ioan Chindriş, vol. II, Bucureşti, 1995
Miron 2004: Miron, Greta-Monica, *„... porunceşte, scoale-te, du-te, propoveduieşte ..." Biserica Greco-Catolică din Transilvania. Cler şi enoriaşi (1697-1782)*, Cluj-Napoca, 2004
Miron 2007: Miron, Greta-Monica, *Biserica Greco-Catolică din comitatul Cluj în secolul al XVIII-lea*, Cluj-Napoca, 2007
Moga, Stan 1992: Moga, Valer, Constantin I. Stan, „Încoronarea Regelui Ferdinand I la Alba Iulia, 15 octombrie 1922", în *Îndrumător Pastoral*, XVII (1992), p. 1-47
Moldovan 1913: Moldovan, Silvestru, *Ardealul*, vol. II, Braşov, 1913
Nedici 2010: Nedici, Radu, „Confesiune şi promovare socială. Elita laică greco-catolică din Transilvania în disputa latinizării de la mijlocul secolului al XVIII-lea", în *Annales Universitatis Apulensis. Series Historica*, 14/I (2010), pp. 107-128
Pop 1970: Pop, Viorica, „Sinodul de la Alba Iulia din 14-18 februarie 1761", în *Apulum*, VIII (1970), pp. 120-126
Porumb 1998: Porumb, Marius, *Dicţionar de pictură veche românească din Transilvania. Sec. XIII-XVIII*, Bucureşti, 1998
Puşcariu 1889: Puşcariu, Ilarion, *Documente pentru limbă şi istoriă*, tom I, Sibiu, 1889

Rus 2008: Rus, Vasile, *Operarii in vinea Domini. Misionarii iezuiţi în Transilvania, Banat şi Partium (1579-1715)*, vol. I-II, Cluj-Napoca, 2007-2008

Rusu 2000: Rusu, Adrian Andrei, Nicolae Sabău, Ileana Burnichioiu, Ioan Vasile Leb, Mária Makó Lupescu, *Dicţionarul mănăstirilor din Transilvania, Banat, Crişana şi Maramureş*, Cluj-Napoca, 2000

S. Felice 1739: S. Felice, P. Fr. Joannis a, *Annalium Provinciae Sancti Josephi Ordinis Excalceatorum Sanctissimae Trinitatis Redemptionis Captivorum libri decem ...*, Viennae Austriae, 1739

Sabău 1992a: Sabău, Nicolae, „Alcuni maestri italiani nella Transilvania del Settecento", în *Ars Transsilvaniae*, II (1992), pp. 5-28

Sabău 1992b: Sabău, Nicolae, *Sculptura barocă în România. Secolele XVII-XVIII*, Bucureşti, 1992

Sarkadi 2010: Sarkadi Márton, *„s folytatva magát a régi művet" – Tanulmányok a gyulafehérvári székesegyház és püspöki palota történetéről*, Budapest, 2010

Schematismus 1835: *Schematismus venerabilis cleri graeci ritus catholicorum dioeceseos Fogarasiensis in Transylvania, pro anno a Christo Nato MDCCCXXXV [...]*, Blasii, 1835

Siebmacher 1898: Siebmacher, J., *Grosse und allgemeine Wappenbuch in einer neuen, vollständig geordneten und reich vermehrten Auflage mit heraldischen und historisch-genealogischen Erläuterungen*. Vierten Bandes. Zwölfte Abtheilung. *Der Adel von Siebenbürgen*, Nürnberg, 1898

Şematismul 1900: *Şematismul veneratului cler al Archidiecezei metropolitane greco-catolice române de Alba Iulia şi Făgăraş pre anul Domnului 1900. De la Santa Unire 200*, Blaj, 1900

Şerban 1974: Şerban, Ioan, „Elemente de arhitectură barocă la biserica reformată din Alba Iulia", în *Apulum*, XII (1974), pp. 394-404

Şerban 1975: Şerban, Ioan, „Despre arhitectura fostei biserici trinitariene (azi Biblioteca Batthyaneum) din Alba Iulia", în *Apulum*, XIII (1975), pp. 373-385

Şerban 1977: Şerban, Ioan, „Un monument de arhitectură gotică din cetatea Alba Iulia: biserica Báthory", în *Apulum*, XV (1977), pp. 313-333

Şerban 1978: Şerban, Ioan, „Biserica „Sfînta Treime" din Maierii Alba Iuliei, mărturie a permanentelor relaţii artistice dintre Transilvania şi Ţara Românească", în *Îndrumător Pastoral*, II (1978), pp. 109-113

Şerban 1979: Şerban, Ioan, „Edificiul Batthyaneum la sfârşitul secolului al XVIII-lea. Addenda la un studiu privind arhitectura fostei biserici trinitariene", în *Apulum*, XVII (1979), pp. 477-487

Şerban 1986: Şerban, Ioan, „Însemnări privind edificiul mănăstirii „Sf. Treime" din Alba Iulia (sec. XVIII)", în *Apulum*, XXIII (1986), pp. 259-269

Togan 1898: Togan, Nicolae, „Statistica românilor din Transilvania în 1733", în *Transilvania*, an XXIX, IX-X (1898), pp. 169-213

Tüskés 2013: Tüskés Anna, „Pilgrimage Art in Eighteenth Century Transylvania: Icon, Woodcuts and Engravings", în Daniel Dumitran, Valer Moga (eds.), *Economy and Society in Central and Eastern Europe. Territory, Population, Consumption*, Zürich – Berlin, 2013, pp. 203-219

Vătăşianu 1959: Vătăşianu, Virgil, *Istoria artei feudale în ţările române*, vol. I, Bucureşti, 1959

Wollmann 2008: Wollmann, Volker, „Das Epitaph des Hofkamerrates Ignatius (Ignaz) Haan in Karlsburg (Alba Iulia)", în *Apulum*, XLV (2008), pp. 197-224

Wollmann 2011: Wollmann, Volker, „Zur technischen Ausstattung der Karlsburger Sternwarte (Specula) aus dem Jahre 1798", în *Batthyaneum. Omagiu fondatorului Ignatius Sallestius de Batthyán (1741-1798)*, ed. Doina Biro Hendre, Bucureşti, 2011, pp. 213-223

Universitatea „1 Decembrie 1918" din Alba Iulia
Departamentul de Istorie, Arheologie şi Muzeologie

Consiliul Judeţean Alba

ISBN 978-973-117-460-0